

คติความเชื่อเรื่องพระร่วงในงานเขียนประวัติศาสตร์ไทย

สมัยรัชกาลที่ 6

วิวัฒนาการของคติความเชื่อเรื่องพระร่วง ที่เป็นส่วนหนึ่งของสื่อที่นำเสนอในรูปของสื่ออื่น ๆ ในสมัยรัชกาลที่ 1 จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ดังเช่น กฎหมาย พระบรมราชโองการ ประกาศ พิธีกรรม เป็นต้น ซึ่งบางครั้งก็ถูกแฝงไว้ในจารีต "พระราชพงศาวดาร" และเรื่องราวของคติความเชื่อเรื่องต่าง ๆ มักจะถูกกำหนดให้อยู่ในสื่อเหล่านี้ด้วย อันเป็นผลให้ภาพทัศน์ที่มีความพยายามนำเสนอในแต่ละสมัย คือ นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ถึงสมัยรัชกาลที่ 5 มีก่นำเสนอในรูปแบบการสร้างสิทธิธรรมและความชอบธรรมที่มีต่อฐานะและบทบาทที่ต้องรับผิดชอบต่อสังคม ซึ่งคติความเชื่อเรื่องพระร่วงก็เป็นตัวอย่างสะท้อนให้เห็นได้

อย่างไรก็ตามคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏในสื่อดังกล่าวในสมัยรัชกาลที่ 6 จะแตกต่างจากสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงสมัยรัชกาลที่ 5 คือ จะอยู่ในรูปของสื่อชนิดใหม่ ที่เป็นสัญลักษณ์ที่ไม่อยู่ในขอบเขตของการเขียนหรือการอธิบายตามจารีตทางประวัติศาสตร์แบบเก่า ทั้งนี้คติความเชื่อเรื่องพระร่วงในสมัยรัชกาลที่ 6 จะถูกสร้างให้ตอบสนองกับเหตุการณ์ปัจจุบันที่ดำเนินไปอย่างรวดเร็ว ดังนั้นคติความเชื่อเรื่องพระร่วงจึงถูกสร้างให้ออกนอกขอบเขตประวัติศาสตร์ในรูปของสื่อแบบใหม่ เช่น บทละคร การนำมาตั้งเป็นชื่อพระพุทธรูป ตั้งชื่อเรือรบ เป็นต้น

ขณะเดียวกันความเปลี่ยนแปลงของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงตามรูปแบบงานเขียนประวัติศาสตร์และสภาพการเมืองในสมัยรัชกาลที่ 4-5 ที่เป็นผลให้เกิดความสับสนในความเป็น(ชาติ)ได้เริ่มต้นขึ้นเป็นครั้งแรก และลักษณะเช่นนี้ได้เกิดขึ้นอย่างจริงจังในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 จิตรล ภูมิศักดิ์ได้กล่าววิเคราะห์ว่า

... ถึงสมัยรัชกาลที่ 6 ความรู้สึกเรื่อง (ชาติ) ซึ่งไม่เคยมี ในยุคต้นรัตนโกสินทร์ (ในยุคต้นรัตนโกสินทร์ แต่ความรู้สึกเรื่องเชื้อชาติ Race, ไม่มีชาติ nation) และในสังคมต้นรัตนโกสินทร์, ก็ได้เกิดขึ้น ทั้งนี้โดยพื้นฐาน ของระบบต้นรัตนโกสินทร์รวมอาณาจักรมาอย่างหนึ่ง และโดยพื้นฐานแห่ง ระบบทุนนิยมต่างประเทศซึ่ง พึงทลายกำแพงการผูกขาดทางการค้า ของไทย มาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 นั้น อีกประเภทหนึ่ง ความ ผันผวนทางการเมืองระหว่างประเทศ ที่ราชสำนักไทยจึงต้องพา ประชาชนเข้ารายล้อมไว้บ้านเพื่อรักษาเอกราชแห่งชาติ ป้องกัน การคุกคามเหมือนของฝรั่งเศสและอังกฤษที่ล่าเมืองขึ้น ในอีก ด้านหนึ่ง อิทธิพลของแนวคิดสาธารณรัฐที่ปะทุขึ้นโดยการปฏิวัติของ ชุนยัตเซนในเมืองจีน เมื่อ ค.ศ. 1911 ได้แพร่สะพัดเข้ายัง วงการพ่อค้าในสังคมรุ่นใหม่ของไทย กระแสลมนานาชาติจีน ซึ่งมาจากจีนจึงเป็นที่หันเห แก่ราชบัลลังก์สยามเป็นอย่างมาก ซึ่งบังคับให้ราชสำนักต้องระดมความรู้สึกแค้นต่อชาวต่างชาติอย่างสุดเหวี่ยง หากความของอัครพหู เรื่องยาวแห่งบูรพาทิศ ได้ถือกำเนิดขึ้น ระหว่าง กระแสความเกลียดชังในเชื้อชาติอย่างรุนแรง และขณะเดียวกันก็เชิดชู ชาติ ศาสนา กษัตริย์ หรือ ราช ศาสน์ กษัตริย์ ฉะนั้น เองความ รู้สึกทางชาติ และเชื้อชาติ อันได้พัฒนาอย่างรวดเร็วทั้งๆ ที่เป็นพื้นฐาน ทางเศรษฐกิจ ของไทยยังด้อยได้ยม เป็นระบบเศรษฐกิจแบบต้นรัตนโกสินทร์ อยู่ภายใต้อิทธิพลของทุนนิยมล่าเมืองขึ้นของต่างประเทศ...¹

¹ จิตต์ ภูมิศักดิ์, ความเป็นมาของคำสยามไทย ลาว และขอม และลักษณะทาง สังคมของชนชาติ, มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคม ศาสตร์แห่งประเทศไทย (กทม. : กรุงเทพมหานครพิมพ์, 2519) , หน้า 360-361.

ดังนั้นความรู้สึกหรือสำนึกใน เรื่องชาติ จึงเป็นสิ่งสำคัญต่องานเขียนประวัติศาสตร์ ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยจะพบความรู้สึก หรือสำนึกดังกล่าวในงานเขียนประวัติศาสตร์ของพระองค์ในเรื่อง "เที่ยวเมืองพระร่วง" ดังจะกล่าวรายละเอียดต่อไป

1. การเสด็จประพาสสมณสถานพ่ายของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมารในปี พ.ศ. 2450 : จุดเริ่มต้นของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในสมัยรัชกาลที่ 6

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ทรงมีพระทัยผูกพันกับคติความเชื่อเรื่องพระร่วงมาก ทั้งนี้สันนิษฐานว่า จุดเริ่มต้นแห่งความผูกพันของพระองค์นี้ น่าจะมาจากจุดเริ่มต้นที่ทรงเสด็จประพาสสมณสถานพ่าย ในปี พ.ศ. 2450 ขณะที่พระองค์ยังดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร ซึ่งในการเสด็จประพาสครั้งนี้พระองค์ได้ทรงแต่งหนังสือเรื่อง "เที่ยวเมืองพระร่วง" พระองค์ได้กล่าวถึงจุดประสงค์ในการแต่งเรื่องนี้ว่า

... ความประสงค์ในการพิมพ์หนังสือเล่มนี้ คือ หวังจะให้ เป็นหนทางที่ผู้ชานูโบราณคดี จะได้มีโอกาสพิจารณาและสันนิษฐานข้อความเกี่ยวข้องกับเมืองสุโขทัย สวรรคโลกและกำแพงเพชรต่อไป... แต่นอกจากนี้จะเล่าเรื่องไบดูโบราณสถานต่าง ๆ ให้ นักเลงโบราณคดีฟัง และ ออกความคิดหวังใจว่าหนังสือเล่มนี้ จะมีผลอย่างอื่นบ้าง คือประการหนึ่งบางที่จะทำให้คนไทยรู้สึกขึ้นมาบ้างว่า ชาติไทย ไม่ใช่ชาติใหม่และไม่ใช่ว่าชาติที่เป็นคนป่า ฤๅที่เรียกกันตามภาษาอังกฤษว่า "อินดิวิไลซ์" ชาติไทยเราได้เจริญรุ่งเรืองมามากแล้ว เพราะฉะนั้นการที่จะรู้สึกละอายแก่ใจในกาลบัดนี้มัน อย่าวว่าแต่จะรู้สึกอื่น แม้แต่จะรู้สึกที่เป็นโคตรของเราเองก็ไม่ได้ ดีมือช่าง ฤๅความอดทนของคน ครั้งพระร่วงดีกว่าคนสมัยนี้ปานใด ถ้าอ่านหนังสือนี้แล้ว อาจจะพอรู้สึก ฤๅเดาได้บ้างไม่มากนักน้อย ถ้าอ่านแล้วควรจะเห็นความเรียวของคนเราเพียงใด คนไทย

แต่โบราณมีแต่คิดแลดูสภาพที่ใหญ่โตงดงามขึ้นไว้ให้คนคนไทย
สมัยนั้นแต่จะละทิ้งจะกอบของเก่าๆทิ้งให้โหม เพราะมีหวังนิยม
ในของใหม่ความแบบของชาวต่างประเทศ ได้รู้จักเลือกสรรว่า
สิ่งใด ที่เหมาะจะควรใช้ในเมืองเรา สักแต่เขาใช้ ก็ใช้บ้างมีแต่
ตามอย่างไปประดุจทารกนั้น...²

จุดประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวดังกล่าว จึงนับว่าเป็นจุด
เริ่มต้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่าคติความเชื่อเรื่องพระร่วง ได้กลายเป็นเรื่องราวของความเป็นมาของ
ชาติไทย อย่างไรก็ดี ในปี พ.ศ. 2452 พระองค์ได้เสด็จไปภาคเหนืออีกครั้ง ทรงได้พบชิ้นส่วน
พระพุทธรูปขนาดใหญ่สมัยสุโขทัยที่เมืองศรีสัชชนาลัย ชิ้นส่วนที่ได้มีมี พระเศียร พระหัตถ์ และ
พระบาท เป็นที่ใต้อพระราชนิพนธ์ พระองค์จึงโปรดเกล้าฯ ให้ขุดค้นขุดค้นมากรุงเทพฯ

ครั้นเมื่อพระองค์ได้เสด็จเสด็จเสด็จกลับแล้ว ต่อมาในปี พ.ศ. 2453 จึง
โปรดเกล้าฯ ให้กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ จัดทำงบประมาณค่าใช้จ่าย
ในการหล่อปฏิสังขรณ์และดำเนินการจัดหาช่างทำการปั้นหุ่นสถาปนาขึ้นให้บริบูรณ์เต็มองค์พระพุทธรูป

ปี พ.ศ. 2456 เมื่อการปั้นพระพุทธรูปนั้นบริบูรณ์เสร็จ เป็นอันที่จะเททองหล่อได้แล้ว
จึงโปรดฯ ให้จัดพระราชพิธีสถาปนา พระพุทธรูปนั้น ณ วันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2456 ตรงกับวัน
มหามงคลสมัยฉลองและเฉลิมพระชนมพรรษา ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพฯ ในตอนนั้น
มีเกร็ดประวัติศาสตร์ เล่าว่า

... เมื่อการหล่อหลอมองค์พระพุทธรูปครั้งแรกได้สำเร็จลงแล้ว
พนักงานจึงเข้าเฝ้ากราบบังคมทูลในหลวงเสด็จทอดพระเนตร
แต่ปรากฏว่ายังไม่เป็นการที่ประสมพระหัตถ์ ต่อมานายช่างนิกร
ทราบถึงพระราชประสงค์อันแท้จริง จึงหล่อให้พระอุทรพลุ้ยขึ้น

²พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เที่ยวเมืองพระร่วง, (พระนคร :
โรงพิมพ์บุญกุศลกิจ, รศ. 136), หน้า 1-3.

ออกมาเหมือนคนอ้วน และใกล้จะลงพุงต่างจากครั้งแรก ซึ่ง
 หล่พระอุทรแบบธรรมดาเท่านั้น ครั้นหล่อเรียบร้อยแล้ว จึงเข้า
 ฝ้ากราบบังคมทูลทอพระเนตร คราวนั้นปรากฏว่า ในหลวงทรง
 พอพระราชหฤทัยเป็นอย่างมาก จึงออกพระโอรสรู้ชมความสามารถ
 ในฝีมือช่าง ทั้งที่พระองค์มีพระราชประสงค์ที่จะให้พสกนิกรทราบว่า
 พระพุทธรูปองค์นี้ พระองค์ทรงสร้าง และฝากอนุสาวรีย์ที่พระอุทร
 เนื่องด้วยพระองค์ทรงมีพระอุทรสมบูรณ์เป็นพิเศษ หากใคร มานมัสการ
 สังเกตเห็นพระพุทธรูปนี้ ก็จะได้รำลึกถึงพระองค์...³

อย่างไรก็ดี หลังจากที่มาพระพุทธรูปนี้ไปประดิษฐานที่พระวิหารพระปฐมเจดีย์ จังหวัด
 นครปฐม เมื่อวันที่ 2 พฤศจิกายน พ.ศ. 2458 แล้วก็ยังมิได้ตั้งพระนามพระพุทธรูปองค์นี้ ต่อมา
 เมื่อพระองค์เสด็จประพาสสมณสถานอยุธยา ณ วันที่ 26 กันยายน 2466 ได้ทรงพระราชอนุสรณ์คำหนึ่ง
 ถึงพระพุทธปฏิมาองค์นี้ว่า ยังหาได้สถาปนาพระนามให้สมพระราชหฤทัยไม่ จึงได้ถวายพระนาม
 พระพุทธปฏิมาองค์นี้ว่า "พระร่วงโรจนฤทธิ์ ศรีอินทราทิตย์ ธรรมโฆส มหาชิราวุธ
 ราชบุษยนิยพิตกร" จะสังเกตได้ว่าชื่อนี้ มีทั้งพระนามของพระองค์ของ (มหาชิราวุธ) ร่วมอยู่
 กับพระนามของพระร่วงกษัตริย์องค์แรกของกรุงสุโขทัย (ศรีอินทราทิตย์) จากนั้นความผูกพัน
 ของพระองค์ต่อคติความเชื่อเรื่องพระร่วงก็ยืนยาวต่อไปอย่างไม่มีวันสิ้นสุด เมื่อพระสรีรร่างกาย
 ของพระองค์ได้ถูกขุดขึ้นมาบรรจุไว้ใต้ฐานพระพุทธรูปองค์นี้ ตามพระราชประสงค์

การศึกษาใน 2 บทข้างต้นแสดงให้เห็นว่า คติความเชื่อเรื่องพระร่วงในฐานะการนำ
 เสนอแนวคิดเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์ นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น มี
 ความเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพของแนวคิดและภูมิปัญญาในสังคมไทย กล่าวคือ มีความเปลี่ยนแปลง
 จากแนวคิดรัฐและกษัตริย์แบบพุทธราชาที่เน้นเรื่องบุญบารมี (พระโพธิสัตว์) มาสู่การเป็นกษัตริย์

³บทความเรื่องพระร่วง, ในหนังสืองานเทศกาลนมัสการปฐมเจดีย์ วัดพระปฐมเจดีย์
 9-17 เม.ย. 2532, หน้า 44-45.

ในรูปของมนุษย์ปุถุชนธรรมดา ที่มีพลังความสามารถในด้านสติปัญญามากกว่าญูบารมี ที่จะหา
 รัฐบาลที่อยู่ร่มเย็นเป็นสุข ขณะเดียวกันโลกทัศน์ภายนอก ก็เป็นปัจจัยส่งผลให้งานเขียนประวัติศาสตร์
 ต้องหาที่มาในอดีตว่า ใครทำอะไร ที่ไหน อย่างไรบ้าง สิ่งเหล่านี้จะเป็นคำตอบให้กับคำว่า
 "รัฐชาติ" ซึ่งจะมีความเข้มข้น จนที่สุดพัฒนาเป็นสัญลักษณ์ ที่แสดงความเป็นชาติในท้ายสุด โดย
 คติความเชื่อที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 จะกลายเป็นคติความเชื่อที่จูงใจ เพื่อเป้าหมายในการ
 สร้างการรับรู้และจูงใจให้สมาชิกในสังคม มีความเป็นเอกภาพร่วมกัน ภายใต้สถาบัน ชาติ
 ศาสนา พระมหากษัตริย์

เรื่องราวของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในอดีต มักจะสะท้อนให้เห็นถึงการต้องแสวงหา
 อะไรสักอย่างเพื่อมาเป็นเครื่องปลอบใจ ในการทรมานทากิน โดยยึดหลักว่า ถ้ามีผู้นำที่มีญูบารมี
 ก็จะทำให้ฝนตก มีปลาในหน้าแล้ง เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงความต้องการพื้นฐานใน
 ชีวิตประจำวันของมนุษย์

เมื่อสังคมไทยเริ่มมีความซับซ้อนมากขึ้น เรื่องราวคติความเชื่อเรื่องพระร่วงก็เปลี่ยน
 สภาพตามไปด้วย นั่นก็คือ การนำเอาคติความเชื่อเรื่องพระร่วงนั้นมาสร้างขึ้นใหม่ ในรูปแบบ
 ของสัญลักษณ์ เป็นต้นว่าวาจาสิทธิ์ของพระร่วงได้ทำให้พระร่วงกลายเป็นคำที่ได้กิติสิทธ์ แม้แต่
 สุภาภิตยังถูกเรียกว่า เป็นสุภาภิตพระร่วง ที่ซึ่งผู้ศึกษาพบว่าสัญลักษณ์ที่เด่นชัดที่สุด ก็คือในสมัย
 รัชกาลที่ 6 พระร่วงได้กลายเป็นสัญลักษณ์ "รัฐชาติ" คือเป็นตัวแทนสถาบันกษัตริย์ ชาติ ศาสนา
 ที่นี้จะวิเคราะห์ถึงต้นกำเนิดคำว่า "รัฐชาติ" อันเป็นปัจจัยผลักดันให้เกิดคติความเชื่อเรื่องพระร่วง
 เป็นสัญลักษณ์ 'รัฐชาติ' ดังกล่าว ดังต่อไปนี้

2. ปัจจัยในการนำเสนอคติความเชื่อเรื่องพระร่วง

2.1 ต้นกำเนิดคำว่า "รัฐชาติไทย"

สเตฟเฟอ์ กรีน (Stepher Greene) ได้เสนอบทความ "King Wachirawut
 Policy of Nationlism" ว่า

... คำว่า "ชาติ" เป็นคำที่เพิ่งเกิดขึ้นมาด้วยความรู้สึกภาระหน้าที่
 คือเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2451 เมื่อรัชกาลที่ 5 เสด็จตรงไปเมือง
 จันทบูรก่อน เพราะเมืองนี้เพิ่งจะกลับมาอยู่ภายใต้อำนาจของไทย

หลังจากที่ฝรั่งเศสได้ยึดเอาไป รัชกาลที่ 5 ทรงแสดงความคิด
 ยินดีต้อนรับประชาชนในเมืองจันทบุรี ในโอกาสที่ได้กลับมาเป็น
 คนไทยอีกครั้งจึงมีการใช้คำว่า "ชาติไทย" ขึ้นเป็นครั้งแรกในสมัยนี้เอง...⁴

อย่างไรก็ตามคำว่า "ชาติ" น่าจะพัฒนามาจากการจัดการศึกษาสำหรับประชาชนทั่วไป
 นับตั้งแต่ พ.ศ. 2414 ซึ่งจะมีควมเข้มข้นมากขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2435 เป็นต้นมา เมื่อ
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกรม
 ศึกษาธิการเต็มขึ้นเป็นกระทรวงธรรมการแล้ว ใน 3 ปี ต่อมาคือ พ.ศ. 2438 ก็ทรงโปรด
 เกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติการสอนวิชา พ.ศ. 2438 ขึ้น⁵

พระราชบัญญัติการสอน พ.ศ. 2438 นี้เป็นผลให้มีการจัดแบ่งระดับการศึกษาออกเป็น
 3 ตอน เรียกว่า ประโยค 1 ประโยค 2 และประโยค 3 นั่นคือ ได้เพิ่มเติมประโยค 3 เข้ามา
 ใหม่ จากของเดิมที่มีอยู่เพียง 2 ประโยค⁶

⁴ยุพา ชุมจันทร์, พระบรมราชโองการในการใช้ลัทธิชาตินิยมของพระบาทสมเด็จพระ
 มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, จุลสารโครงการต่าง ๆ สังคมศาสตร์, 3:3 (เม.ย.-มิ.ย. 2519),
 หน้า 29-30 โดยเก็บความจาก Stepher Greene, "King Wachirawut Policy
 of Nationalism" ปี 35. (In memorial Praya Anuman Rajadhon, Bangkok, 1920,
 p.p. 251-257.

⁵สุมิทร์ จุฑาทูกร, การกล่อมเกลாத่างการเมืองโดยใช้แบบเรียนหลวงเป็นสื่อใน
 สมัยรัชกาลที่ 5, วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาปกครอง, คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
 มหาวิทยาลัย, 2529, หน้า 53.

⁶เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

การเปลี่ยนแปลงที่โดยเฉพาสำหรับวิชาภาษาไทย ได้มีการกำหนดให้อ่านหนังสือ
พงศาวดารเอาไว้ในหลักสูตรวิชาภาษาไทยด้วย กล่าวคือ ในประโยค 1 ชั้น 3 กำหนดให้อ่าน
พงศาวดารฉบับย่อ (ดอนกรุงเก่า) ประโยค 2 ชั้น กำหนดให้อ่านพระราชพงศาวดารราชวงศ์
ปัจจุบันนี้ ประโยค 2 ชั้น 2 อ่านพระราชพงศาวดารพิสดาร เล่ม 1 ประโยค 2 ชั้น 3 อ่าน
พระราชพงศาวดารพิสดาร เล่ม 2 เป็นต้น⁷ ซึ่งจุดมุ่งหมายของการกำหนดให้อ่านพระราช
พงศาวดารในช่วงเวลานั้น ไม่ได้ปรากฏออกมาให้เห็นเป็นลายลักษณ์อักษรอย่างชัดเจน จะมีอยู่ก็
แต่ใน "คำนำ" ของหนังสือพระราชพงศาวดาร ฉบับพิสดาร เล่ม 1, 2 และ 3 ซึ่งกล่าวถึงความ
สำคัญของพระราชพงศาวดารว่า

... หนังสือ พระราชพงศาวดารนี้ เราย่อมนับถือว่า เป็นหนังสือสำหรับ
ชาติของเรา ที่จะไม่รู้จักและนั้น เท่ากับเราไม่รู้จักตัวเราเอง ก็ถ้า
ตัวเราเองไม่รู้จักแล้ว จะรู้จักคนอื่นได้อย่างไรได้ ^๘

⁶ สุมิินทร์ จุฑาธุช, "การกล่อมเกลாதองการเมือง...", หน้า 53.

⁷ กรมวิชาการ, ความเป็นมาของหลักสูตรสามัญศึกษา, (กรุงเทพฯ: กระทรวงศึกษาธิการ, 2513), หน้า 23.

⁸ กรมศึกษาธิการ, พงศาวดารพิสดาร เล่ม 1, (กท: พิศาลบรรณคดี, รศ. 120)

และในช่วงปี พ.ศ. 2448 ได้มีการให้คำอธิบายคำว่า "ไทย" และคนไทยเอาไว้ว่าหมายถึงอะไร และเป็นอย่างไร ในหนังสือพุทธจริยา ดังนี้

... คือใจความว่าพวกเราเป็นไทย ด้วยไม่ได้เป็นบ่าวใครเจ้านายของเราเอง ท่านเป็นไทยปกครองพวกไทยเราด้วยกัน เมื่อใครอยู่ในความปกครองของเจ้านายเราที่เป็นคนไทย พวกเหล่านั้น ก็พลอยเลยเป็นไทยไป หัวเมืองต่าง ๆ ที่เป็นไทยก็เรียกเมืองไทย พวกไทยไปตามกันพวกเราจึงมีชื่อเสียงเขาเรียกว่าคนไทย ๆ เมืองไทย ๆ และควรนับถือพวกพ้องที่เป็นคนไทย ๆ ด้วยกันว่า เป็นพวกชาติเดียวกัน คำว่าชาติเดียวกัน หรือ พวกเดียวกันนี้ เด็ก ๆ เมื่อได้อ่าน คงจะไม่ลืมเลย เพราะตัวเป็นคนไทย ...⁹

ลักษณะดังกล่าวนับเป็นครั้งแรกในแบบเรียนวิชาภาษาไทย ที่ได้อธิบาย คำว่า ชาติไทย และคนไทย โดยใช่แบบเรียนภาษาไทย หรือหนังสืออ่านประกอบในวิชาภาษาไทย ก่อนหน้านี้ไม่เคยมีกล่าวถึงใน สิ่งเหล่านี้มาก่อนเลย

อย่างไรก็ดี การศึกษาเรื่องการเกิดของ "ชาติ" หรือ "รัฐชาติ" เท่าที่ผ่านมาพอสรุปได้ว่า "ชาติ" เป็นแนวความคิดที่มีวิวัฒนาการมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4-5 แล้ว โดยเริ่มอย่างเป็นทางการ เมื่อมีการจัดตั้งระบบราชการส่วนกลาง และแต่งตั้งเสนาบดี 12 กระทรวง ในปี พ.ศ. 2435 มีสาเหตุในการสร้าง "ชาติ" ในระยะนั้น เรียกว่า การปฏิรูป การบริหารประเทศ หรือสร้างความ "ศิวิไลซ์" เพื่อความอยู่รอดของรัฐและเสริมพระราชอำนาจให้แก่องค์พระมหากษัตริย์ กล่าวคือในระบอบอาณาจักรแต่เดิม อำนาจในการปกครองตกอยู่ในมือขุนนางท้องถิ่น และ

⁹ กรมศึกษาธิการ, พระพุทธจริยา เล่ม 1, (กทม.: วัชรนิธิ, ร.ศ. 124

ทำให้กลุ่มผู้ปกครองในส่วนกลางไม่มีอำนาจเหนือท้องถิ่นต่าง ๆ อย่างแท้จริง เมื่อต้องเผชิญกับการคุกคามจากจักรวรรดินิยมตะวันตก ลักษณะนี้ได้กลายเป็นภัยต่อการอยู่รวมของส่วนรวม จึงได้เกิดการปรับปรุงบริหารประเทศ โดยใช้ระบบราชการสมัยใหม่ รวมอำนาจศูนย์กลางคือ องค์พระมหากษัตริย์ อันเป็นการทำลายขุนนางระบบเก่าต่าง ๆ ไปพร้อม ๆ กับการสกัดกั้นการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตก ผลก็คือ การเกิดรัฐในรูปแบบใหม่ ซึ่ง สมเกียรติ รัตนหะเรียกรัฐชาติชนิดนี้ว่า "รัฐสมบูรณาญาสิทธิสยาม" และอธิบายว่าเป็นรัฐที่มีอำนาจรวมศูนย์ แบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (Absolute Monarchy) เป็นรัฐศักดินา ในช่วงปลายยุคศักดินา และเป็นรัฐที่พัฒนาไปในแนวทางของรัฐประชาชาติ(nation state) พร้อม ๆ กับพัฒนาของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์¹⁰

ในที่นี้ "รัฐ" หรือ "ชาติ" ที่เกิดขึ้นใหม่ในช่วงนี้มีความผูกพันกับโลกภายนอกอาณาจักรมากกว่า ที่พึ่งสะท้อนได้จากพระราชดำรัส ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวว่า

... เมื่อประเทศเราได้สมาคมคบหากับนานาประเทศที่มีอำนาจใหญ่ ๆ (ต้อง) จัดการปกครองให้ประกอบด้วยหลักฐานมั่นคง ... ตั้งแต่ในพระบรมราชวงศ์ ลงไปถึงอาณาประชาราษฎร์ให้เกิดสมัครสมานไว้วางใจกัน...¹¹

¹¹ สมเกียรติ รัตนหะเรียกร, รัฐสมบูรณาญาสิทธิสยาม 2435-2475, (กทม.: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย และสถาบันวิจัยสังคม คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 19-20.

¹² ประยูร ธิตินันท์, ตามรอยพระบาทพระบาทเจ้าหลวง, (กทม.: สยาม, 2514), หน้า 540.

แต่คำว่า "ชาติไทย" ได้ปรากฏอย่างเด่นชัดในสมัยพระบาท
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 พระองค์ทรงเห็น
ถึงความจำเป็น "ชาติไทย" ทรงให้ความหมายคำว่า "ไทย" ดังนี้
... คำว่า ไทย เป็นคำสำคัญ ซึ่งถ้าผู้เอาชื่อนั้นไปถือโดยไม่รู้
จักคำนั้นแล้ว ก็เหมือนกับนกแก้วนกขุนทองที่กล่าว เมื่อตะกี้นี้
เหมือน คำว่า ไทย แปลว่า เราไม่ยอมเป็นข้าใคร ใครที่จะ
เอาเราเป็นบ่าวเป็นข้า เราจะต้องยอมไม่ได้ทุกคน ...¹²

การวิเคราะห์ต้นกำเนิดของคำว่า "รัฐชาติไทย" ดังกล่าวข้างต้น เป็นเพราะต้อง
การชี้ให้เห็นว่า "รัฐชาติไทย" มีพัฒนาการมาแล้วตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4-5 อันเป็นผลต่องาน
เขียนประวัติศาสตร์ที่สำคัญในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 อันจะ
เป็นผลสะท้อน ต่อคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในงานเขียนประวัติศาสตร์ในช่วงดังกล่าว ดังจะหา
การวิเคราะห์ต่อไปข้างหน้า

2.2 สภาพทางการเมืองอันมีผลต่อคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในงานเขียนประวัติ
ศาสตร์ไทย

ก. สภาพปัญหาทางการเมืองในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
รัชกาลที่ 6

สภาพปัญหาทางการเมืองในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีผลต่อสภาพปัญหาทางการเมือง
ในสมัยรัชกาลที่ 6 ด้วย ดังนี้

¹²พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบรมราชาไชยพระราชาทานแก่คณะ
เสือป่า ที่ถนนเสือป่า เมื่อวันที่ 21 พ.ย. 2475., อ้างใน ส. วัฒนเศรษฐ์(นามแฝง)
พระมงกุฎเกล้า, (พรรณนคร : อธรรมเสวี, 2506), หน้า 120-121.

1. ปัญหาพระราชอำนาจกษัตริย์ในระบบราชการ

ถ้าหากเราจมองว่า "การเมืองเป็นเรื่องของการแสวงหาอำนาจ" แล้วอาจวิเคราะห์ได้ว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขาดฐานพระราชอำนาจทางการเมือง เพราะนับตั้งแต่ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช จนเสด็จขึ้นครองราชสมบัติต้องทรงบริหารประเทศร่วมกับคณะเสนาบดี ซึ่งพระราชบิดาเป็นผู้แต่งตั้ง บางท่านเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ เช่น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จพระยาเทววงศ์วโรปการ ซึ่งอาจก่อให้เกิดปัญหาช่องว่างระหว่างวัย ส่วนสมเด็จพระเจ้าโองยาเธอกรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ กับกรมหลวงนครสวรรค์วรพินิตทั้งสองพระองค์ ก็ได้สนิทสนมกับพระองค์มากนัก เพราะพระองค์เองมีบุคลิกชอบเก็บพระองค์อยู่ในราชสำนัก¹³ และทรงเป็นพี่น้องต่างพระมารดากับกรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต ในระหว่างเจ้าฟ้าทั้งสามพระองค์จึงอาจมีปัญหารหว่างกันบางประการ การไม่ไว้วางพระทัยอยู่บ้าง ดังในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อครั้งที่กรมหลวงนครสวรรค์วรพินิตกำลังเสด็จไปศึกษาต่างประเทศ สมเด็จพระนางเจ้าสุชมัยมารดาตรีพระมารดา ได้มีลายพระหัตถ์ถึงพระองค์อันมีข้อความที่ชี้ให้เห็นปัญหาที่อาจจะมีขึ้นระหว่างพระองค์กับสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ ว่า

¹³ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต, (พระนคร: คลังวิทยา, 2525), หน้า 580-596.

... ทูนม่อมโตขึ้น พ่อย่อมทราบอยู่แล้วว่าท่านจะเป็นอย่างไร
 พ่อจะนับถือว่าใครฝากตัวขึ้นให้จึงมากในเวลาที่ถูกต้องเป็นผู้พลัด
 บ้านพลัดเมืองไปด้วยกันมีทุกข์สุขประการใด ก็ได้เห็นหน้ากัน
 ตามประสาพี่น้องดียิ่งกว่าผู้อื่น แม้ว่ารักใคร่สนิทสนมกันเสียเล็ก ๆ
 ด้วยกัน เช่นนี้แล้ว เมื่อต่อไปภายหน้า ก็จะได้ไม่เป็นที่รังเกียจ
 กิณแหวง ซึ่งเป็นหนทางอันตรายในตัวพ่อเมื่อเวลาโตขึ้นด้วยกันนั้นด้วย ...¹⁴

นับตั้งแต่ สมเด็จพระนางเจ้าสุชมาลัยมารศรีได้ทรงพระราชหัตถเลขาฉบับนี้แล้ว ก็ไม่
 ปรากฏแน่ชัดว่าความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าฟ้าทั้งสอง มีความเปลี่ยนแปลงอย่างไรบ้าง อย่างไรก็ตาม
 ตาม หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์แล้ว ได้มีเหตุการณ์ต่าง ๆ
 ที่ทำให้ทรงไว้วางพระทัยคณะเสนาบดีน้อยลง อันรวมไปถึงความไว้วางพระทัยในระบบราชการ
 เช่น การเกิดกรณีกบฏ ใน ปี ร.ศ. 130 โดยคณะนายทหารที่ประสงค์จะให้กรมหลวงนคร
 สวรรค์วรพิณิต กรมหลวงพิษณุโลกฯ หรือ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ พระองค์ใดพระองค์หนึ่ง
 ขึ้นมาใช้อำนาจแทนพระองค์¹⁵ กรณีที่ทรงขัดแย้งกับสมเด็จพระฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ จนฝ่าย
 หลังต้องทรงลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีมหาดไทย และความขัดแย้งกับกรมพระจันทบุรีนฤนาถ
 ในเรื่องงบประมาณแผ่นดินหลายครั้ง เป็นต้น

¹⁴ ลายพระหัตถ์เลขาพระนางเจ้าสุชมาลัยมารศรี ถึงเจ้าฟ้าปริพัตร (พระธิดา
 แต่พระโอรส) เมื่อเสด็จไปทรงศึกษาในยุโรป รศ.114 (พ.ศ.2437) ในพระบาทสมเด็จพระ
 จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และลายพระหัตถ์สมเด็จพระปิตุลาเจ้า สุชมาลัยมารศรี พระอรรคเทวี
 (พระเนตร โรงพิมพ์ไทยเชชม, 2493) พิมพ์ในงาน พระเมรุ จอมพลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์
 เธอ เจ้าฟ้าปริพัตรพันธ์ กรมหลวง นครสวรรค์วรพิณิต, 2493, หน้า 97-98.

¹⁵ แกมสุข นุ่มนนท์, ยังเติร์กแรก รศ.130, (กทม.: สำนักพิมพ์เรื่องศิลป์,
 2522), หน้า 46.

2. ปัญหาความจงรักภักดี

ปัญหาที่สืบทอดมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 โดยความขัดแย้งทางความคิดของชนชั้น
 หน้าในสังคม อันมีผลมาจากการปฏิรูปประเทศ ตลอดจนความเปลี่ยนแปลงในการเปิดรับอารย
 ธรรมตะวันตก อันเป็นผลทำให้เกิดความสัมพันธ์ทวิภาคีระบบสถาบันกษัตริย์

ความขัดแย้งทางความคิดดังกล่าว เริ่มต้นครั้งแรกเมื่อกลุ่มเจ้านายและข้าราชการ
 ยุโรป 11 ท่าน นำโดยพระองค์เจ้าปฤษฎางค์ เอกอัครราชทูตสยาม ณ ปารีส และสมเด็จพระ
 กรมพระยาสวัสดิ์วัฒนาวิเศษ ได้ทูลเกล้าฯ ถวายหนังสือกราบบังคมทูล ความเห็นในการจัดการเปลี่ยนแปลง
 ระเบียบราชการแผ่นดินเมื่อ ร.ศ. 103 ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใจความ
 สำคัญว่าการปฏิรูปประเทศให้ทันสมัยตามแนวพระราชดำริของพระองค์นั้น เป็นการเอาอย่าง
 ตะวันตกให้เข้ากับเขาได้ แต่ยังคงประสิทธิภาพที่จะรักษาความเจริญให้แก่บ้านเมืองอย่างแท้จริง
 เนื่องจากองค์พระมหากษัตริย์ทรงรับผิดชอบกิจการต่าง ๆ แต่ผู้เดียว ผลจากการกราบบังคมทูลนี้
 ทำให้พระองค์ต้องทรงพระราชดำริสตอบในเปิดอมายืนยันว่า พระราชดำริของพระองค์ที่ให้
 พระมหากษัตริย์เป็นหลักในการปฏิรูปและบริหารประเทศนั้นเหมาะสมแล้ว และในภายหลังก็ปรากฏ
 ว่าพระองค์เจ้าปฤษฎางค์ต้องทรงลาออกจากราชการ และลี้ภัยนอกประเทศเป็นเวลานาน สมเด็จ
 กรมพระยาสวัสดิ์วัฒนาฯ กลับกลายมาเป็นผู้มีส่วนในการร่วมบริหารประเทศ และพระบาทสมเด็จพระ
 จุลจอมเกล้าฯ ก็ยังคงปฏิรูปและบริหารประเทศตามแนวพระราชดำริต่อไป¹⁶

อย่างไรก็ดีสืบเนื่องจากการที่ราษฎรสามารถรับรู้ข่าวสารต่าง ๆ มากขึ้นและมีปฏิภ
 ติต่อรัฐบาลในทางวิพากษ์วิจารณ์มากขึ้นจากหนังสือพิมพ์ ซึ่งนับเป็นสื่อมวลชนประเภทแรกในสังคม
 ไทยและเป็นสื่อมวลชนที่วิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลตลอดมา นับตั้งแต่หนังสือพิมพ์อย่างเทียนวรรณ
 และกศร. กุหลาบ ในสมัยรัชกาลที่ 5 จนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 มีหนังสือพิมพ์ที่สำคัญ 4 ฉบับ คือ
 หนังสือพิมพ์ไทย กรุงเทพเดลิเมล์ สยามสยามวารศัพท์และสยามออบเซอร์เวอร์ โดยเฉพาะ

¹⁶ สุลักษณ์ ศิวรักษ์, ความคิดที่ขัดขวางและส่งเสริมประชาธิปไตยของไทย,

(กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อักษรสาส์น, 2529), หน้า 24-39.

จีนโศกยามวารศัพท์ของนายเซียวฮุดเส็ง ศรีบุญเรื่องนั้น เป็นหนังสือพิมพ์ฝ่ายค้านที่สำคัญเนื่อง จากเป็นหนังสือพิมพ์จีนที่นำความคิดเสรีนิยมแบบซุนยัตเซ็นเข้ามาเผยแพร่ อันอาจจะเป็นสาเหตุที่ ทำให้เกิดกรณีการกบฏ รศ.130 ขึ้นในไทย เพราะจากการค้นบ้านของกลุ่มผู้ก่อการดังกล่าวได้พบ ข่าวดัดเรื่องการปฏิวัติในจีนจากหนังสือพิมพ์ดังกล่าวเป็นอันมาก¹⁷ หนังสือพิมพ์จึงนับเป็นส่วนหนึ่งที่ สำคัญต่อปัญหาความจงรักภักดีของประชาชนต่อศูนย์กลางอำนาจรัฐ¹⁸ ทั้งนี้ภายหลังจากที่เกิดการ กบฏ ร.ศ.130 มีผู้เขียนบทความเรื่อง What the King Has done ลงในหนังสือพิมพ์ Siam Observer โดยไม่ระบุนาม กล่าวสรรเสริญและป้องกันพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ จากเสียงที่วิพากษ์วิจารณ์ทั้งหมด โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน เรื่องข้าราชการและความที่ทรงโปรด ปรานในบทละครและงานเขียน บทความนี้กล่าวว่า เป็นคว ามธรรมดาของมนุษย์ที่จะต้องมีงาน อติเรกของตัวเอง ยิ่งไปกว่านั้น การละครเป็นศิลปะของชาติอย่างหนึ่งซึ่งควรแก่การรักษา¹⁹

ดังนั้นจึงพอจะเห็นได้ว่าการเป็นกษัตริย์ในแบบ "ประมุขของระบบราชการ" ไม่ได้ทำให้ พระมหากษัตริย์มีพระราชอำนาจอย่างเต็มที่ และเป็นสาเหตุให้ต้องทรงฯ ไปพึ่งพระราชกรณียกิจ อื่น ๆ นอกเหนือจากระบบราชการ เช่น การพระราชทานนิพนธ์ต่าง ๆ โดยเฉพาะเรื่องราวของงาน เขียนประวัติศาสตร์ อันประกอบด้วยคติความเชื่อเรื่องพระร่วง ตลอดจนการจัดตั้งเสื่อป่า เพื่อ สร้างพระราชอำนาจขึ้นมา

17 แกมสุข นมนท์, ยังเติร์กแรก, หน้า 21-22.

18 ปรอดดูรายละเอียดใน สุกัญญา ตีระวนิช, พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้า อยู่หัวกับการหนังสือพิมพ์ (กทม.: ชวนพิมพ์, 2532).

19 เรื่องเดียวกัน, หน้า 28-29 อ้างจาก Bangkok Daily Mail (March 6, 1912) and Siam Observer (March 4, 1912).

3. ปัญหาต่างประเทศ

จากปัญหาการเสียดิสทิสภาพนอกอาณาเขต และการยอมสูญเสียอำนาจในการปกครองของพื้นที่บางส่วน เช่น กรณี ร.ศ. 112 ในสมัยรัชกาลที่ 5 ปัญหาเหล่านี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าทรงตรงหนักอยู่ในพระทัยตลอดเวลา พระองค์ทรงพยายามสร้างสรรค์วัฒนธรรมของประเทศให้เป็นที่ยอมรับของโลกภายนอก ทั้งนี้พบว่าในตอนท้ายของพระราชนิพนธ์คติความเชื่อเรื่องพระร่วงทรงให้พระร่วงกล่าวว่า

ไทยอย่างมหาไรไทย,

จงพร้อมใจพร้อมกำลังระวังเมือง

ให้นามภาษาเขานิยม

ชมเกียรติยศฟูเฟื่อง,

ช่วยกันบำรุงความรุ่งเรือง,

ให้ชื่อไทยกระเดื่องทั่วโลก²⁰

นอกจากนี้ยังทรงให้มีการจัดพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ครั้งที่ 2 โดยจัดขึ้นอย่างหรูหราและเกรียงไกรส่งพระราชสาส์นไปเชิญคณะผู้หน้าบรรดาประเทศต่าง ๆ ในยุโรปมาร่วมงานของพระองค์ซึ่งเป็นส่วนสำคัญในการประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งนี้ คือ การใช้พระแท่นนั่งคติลาที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชะลอมาจากสุโขทัย มาเป็นพระแท่นในพระราชพิธีส่วนหนึ่ง ความคิดเช่นนี้คล้ายกับธรรมเนียมของอังกฤษ ที่ใช้แท่นของพระเจ้าอาเธอร์ในการพระราชพิธี

จากสภาพปัญหาและการแก้ไขในสภาพปัญหาข้างต้น ผู้ศึกษาพบว่ามาจากกระบวนการเรียนรู้ทางการเมืองของพระองค์ นับแต่พระเยาว์ดังจะวิเคราะห์ให้เห็นดังต่อไปนี้

²⁰พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, บทละครพูดฉากลอนเรื่องพระร่วง,

(กทม.: คุรุสภา, 2533), หน้า 118.

ข. กระบวนการเรียนรู้ทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

1. ฐานะทางสังคมและบทบาททางการเมือง

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 และสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถพระบรมราชชนนี พระพันปีหลวง (สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี) โดยพระราชสมภพ เมื่อวันที่เสาร์ เดือนยี่ ขึ้น 2 ค่ำ ปีมะโรง จุลศักราช 1242 เวลา 8 นาฬิกา 55 นาที ตรงกับวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2423 ได้รับพระราชทานพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ²¹ เมื่อพระชนมายุ 8 พรรษา ในปี พ.ศ. 2431 ทรงได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นเจ้าฟ้ากรมขุนเทพทวารวดีให้ทรงมีพระเกียรติยศเป็นชั้นที่ 2 รองจากสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร อย่างไรก็ตามเมื่อเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศทรงทิวงคต เมื่อ พ.ศ. 2437 สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ จึงได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมารแทนในปีเดียวกัน

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นครองราชย์เมื่อพระชนม 30 พรรษาทรงเจริญวัยเป็นผู้ใหญ่เต็มที่ พร้อมทั้งจะรับพระราชภาระในการปกครองบ้านเมืองทั้งอำนาจ การบริหารราชการแผ่นดินสำคัญ ๆ ก็อยู่ในพระหัตถ์พระประยูรญาติผู้ใหญ่ที่สมเด็จพระบรมชนกนาถ ทรงไว้วางพระทัยมาก่อนการขึ้นครองราชย์สมบัติ ด้วยความยินยอมพร้อมใจเป็นเอกฉันท์ของ พระบรมวงศานุวงศ์และเสนาบดีขุนนางผู้ใหญ่ ราชบัลลังก์ของพระองค์จึงมีความมั่นคง อย่างไรก็ตามพระองค์ก็ทรงรู้สึกโดดเดี่ยวในสภาพะภาพของพระองค์ ดังปรากฏในพระราชปรารภว่า

²¹ สุทธิลักษณ์ อักษรวงศ์, พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว,

มูลนิธิ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จัดพิมพ์, 2528, หน้า 1.

...ตัวเรานี้ตกอยู่ในที่ลำบาก ยากที่จะรู้ได้ว่าภัยอันตราย
 จะมาถึงตัวเวลาใด เพราะเรารู้สึกประหนึ่งว่าเป็นตัวคนเดียว
 หาพวกพ้องมิได้ ถ้าที่เบบพวกพ้องก็พะเอินเป็นฝูงที่อยู่ใน
 ตำแหน่งอันหาอาณานิคมได้ ส่วนผู้ที่มีอำนาจหน้าที่ใหญ่ใน
 ราชการนั้น เรารู้สึกว่ามีความเชื่อถือในตัวเราน้อยกว่าที่ควรจะมี
 เพราะฉะนั้น ถ้าเราคิดว่ากล่าวเตือนอย่างใด มักจะไม่ใคร่เชื่อฟัง
 ก็อิทธิฤทธิ์ไปว่าตนได้เคยเบบราชการมาก่อนเราบ้าง ถ้าถือว่า
 มีความรู้และเข้าใจความประสงค์... และความคิดของประชาชนดีกว่า
 เราบ้าง แปลว่าพวกเก่าก็เห็นว่าเราหัวใหม่เกินไป และอวดดี
 ไม่เชื่อฟังคำผู้ใหญ่ ฝ่ายพวกใหม่ก็เห็นว่าเรายังเก่า ถ้าไม่มี
 ความสิ้นคางพอ และเกรงใจพวกเก่าเกินไป...²²

ในตลอดรัชกาลของพระองค์ ก็มีกบฏ 1 ครั้ง นอกนั้นก็มิมีข่าวลือเกี่ยวกับการช่องสุม
 กำลังจะทำการกบฏเสมอ ๆ²³ ทั้งนี้เป็นผลมาจากสภาพปัญหาทางการเมือง นับตั้งแต่สมัยรัชกาล
 ที่ 5 ดังได้กล่าวไปแล้ว

²² หจช. ร.6 ม 36 ก/6 พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ถึงพระยาเทพอรชุน พระยาอุไทยมนตรี และพระยาธรรมสุนทรราช วันที่ 8 มิ.ย. รศ.131

²³ จันทรรัตน์ ประมวลนิพนธ์, การศึกษาเปรียบเทียบราชสำนักในสมัยรัชกาลที่ 5
และรัชกาลที่ 6, วิทยาลัยนพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะ
 อักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521, หน้า 198.

2. การศึกษา

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้รับการศึกษาตามเบื้องต้นในภาษาไทยเป็นอย่างดีจากพระอาจารย์ซึ่งทรงยกย่องมาตลอด 2 ท่าน คือ ท่านคุณอิศรพันธ์ โสภณ (หนู อิศรางกูร ณ อยุธยา) เป็นท่านแรก ต่อมาได้ทรงศึกษากับเจ้าพระยามรราช (ปิ่น สุขุม) ครั้งยังเป็นขุนวิจิตรขจรศาสตร์ ทั้งสองท่านนี้ ทรงเคารพสักการะในฐานะครูโอรสองค์ที่ 1 และทรงยกย่องเป็นอย่างยิ่ง²⁴ หลังจากที่ทรงศึกษาวิชาทหารเบื้องต้นจากพันโท ซี. วี. ฮูม ได้ระยะหนึ่ง ก็ได้ทรงเข้าศึกษาในโรงเรียน นายร้อยทหารบก แชนด์เฮิร์ด เมื่อ พ.ศ. 2440 และได้ประจำการในกรมทหารราบ เบาเดอรัม อยู่ระยะหนึ่ง จึงมีพระบรมราชโองการ โปรดเกล้าฯ ให้ทรงเข้าศึกษาวิชาพลเรือน ณ วิทยาลัยโครสเชิร์ส มหาวิทยาลัยออกฟอร์ดตามหลักสูตรที่มหาวิทาลัย จัดไว้สำหรับเจ้านาย และขุนนางชั้นผู้ดี คือ มีพระอาจารย์ มาถวายการสอนเป็นส่วนพระองค์ และเข้าฟังบรรยายในชั้นเรียนปกติ แต่เพียงเล็กน้อย มีวิชาที่ต้องศึกษาไม่มากเท่า นักศึกษาทั่วไป หลักสูตรเห็นทางด้านประวัติศาสตร์ เช่น ประวัติศาสตร์ รัฐธรรมนูญ (Constution History) ประวัติศาสตร์อินเดีย (Indian History) ประวัติศาสตร์ สงครามเพนินซูล่า (History of Penisular War) และเศรษฐศาสตร์การเมือง (Political Economy) เป็นต้น วิธีการศึกษาจะต้องทรงศึกษาในข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ให้เข้าพระทัยอย่างถ่องแท้ หลังจากนั้นก็ต้องเรียนข้อวิเคราะห์วิจารณ์การดำเนินนโยบายการปกครองของกษัตริย์ การจัดการปกครองประเทศนั้น ๆ ส่งต่ออาจารย์ผู้สอนด้วย ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงทำได้ดี เป็นที่ยกย่องชมเชยจากอาจารย์ผู้สอนด้วย²⁵ เมื่อทรงสำเร็จการศึกษาแล้วได้เสด็จพระราชดำเนินกลับประเทศไทย เมื่อ พ.ศ. 2445

²⁴ ประพันธ์ ตริณรงค์, ชีวิตและงานของอัครพาทู (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว), (พรพนคร : วัฒนาพานิช, 2501), หน้า 56-57.

²⁵ กจช.ร.5 ต 49/8 เรื่องหนังสือพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 วันที่ 7 ต.ค. จ.ศ.117.

สภาพดังกล่าวเมื่อพระองค์เสด็จกลับมายังเมืองไทย จึงทำให้ไม่ทรงคุ้นเคยสนิทสนมกับพระประยูรญาติ และหมกไม่ทรงช่วยในการบริหารราชการแผ่นดินที่มีพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ควบคุมดูแลอยู่ในขณะนั้น แต่กลับประทับอยู่ในหม่อมขนาดเล็ก ชำราชบริพารใกล้ชิด ทรงบทพระราชนิพนธ์บ้าง เพลิดเพลินกับกิจกรรมที่ทรงริเริ่มขึ้น เช่น การซ้อมรบ ซึ่งต่อมาวิวัฒนาการเป็นกองเสือป่าบ้าง จัดการแสดงโขนละครบ้าง เป็นต้น จึงยังห่างเหินกับพระประยูรญาติมากขึ้น โดยเฉพาะพระประยูรญาติชั้นผู้ใหญ่ อันเป็นโอกาสของว่างระหว่างวัย ซึ่งเราจะศึกษาปัจจัยเหล่านี้ได้จากความคิดหรือทัศนคติทางการเมืองของบุคคลที่แวดล้อม อันมีอิทธิพลต่อทัศนคติทางการเมือง ดังจะกล่าวต่อไป

3. ความคิดหรือทัศนคติทางการเมืองของบุคคลที่แวดล้อมอันมีอิทธิพลต่อทัศนคติทางการเมือง

การเกิดความคิดหรือทัศนคติทางการเมืองนั้นไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นอย่างลอย ๆ ตัดขาดจากสังคม แม้จินตนาการของนักคิดเรื่องโลกของศรีอารียหรือสังคมอุดมคติที่เรียกกันว่า (Utopia) นั้น ก็เกิดขึ้นในลักษณะที่เป็นปฏิริยาจากสภาพสังคมที่เป็นอยู่ ความคิดทางการเมืองจึงได้รับอิทธิพลจากสภาพสังคมเสมอ เนื่องจากนักคิดทุกคน เป็นส่วนหนึ่งของสังคม ความรู้สึกนึกคิดที่ก่อให้เกิดจินตนาการของเขาเป็นผลที่ได้รับจากประสบการณ์และสังเกตการณ์ความเป็นไปของสังคม²⁶

²⁶ สมบัติ จันทรวงศ์, ชัยอนันต์ สมุทวณิช, ความคิดทางการเมืองไทย, เอกสารการวิจัย หมายเลข 6 สถาบันไทยคดีศึกษา (มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ : บรรณกิจ, 2523), หน้า 3.

ความคิดทางการเมืองนั้นมักถูกกำหนดโดยสภาพของสังคมเป็นระบบความคิด ที่เป็นแนวทางปฏิบัติที่มีผู้มีส่วนร่วมทางการเมือง ใช้เป็นเครื่องมือในการระดมตี หรือสนับสนุนสถาบันใดสถาบันหนึ่ง และต้องการแพร่ขยายให้มวลชนรับรู้และปฏิบัติตาม

ความคิดทางการเมือง อาจจะเปลี่ยนแปลงไปได้ตามกาลสมัย ในกรณีที่มีความเปลี่ยนแปลงทางสังคมมีมากความคิดทางการเมืองก็มีเปลี่ยนแปลงไปด้วย ในสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจน้อย เรามักจะพบว่าความคิดทางการเมืองความคิดหนึ่งจะมีความต่อเนื่องอย่างมากสมัย²⁷

สำหรับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงมีความคิดทางการเมืองจากการที่มิปฏิสัมพันธ์กับบุคคลที่แวดล้อม อันมีอิทธิพลต่อการกำหนดแนวคิดทางการเมืองของพระองค์ดังต่อไปนี้

ทรงถือพระเกียรติยศและศักดิ์ศรีของชาติไทยเป็นสำคัญ

พระอัยยาคัยเช่นนี้เริ่มปรากฏขึ้นในขณะที่ทรงมีพระชนม์มายุ 13 พรรษา ทรงได้รับพระราชทานพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร ดังปรากฏในรายงานของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ (เปีย มาลากุล) ต่อมาได้เป็นเจ้าพระยาเสด็จสุเรนทราธิบดี เมื่อวันที่ 27 ก.ย. ร.ศ. 114 (พ.ศ. 2438) กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ถึงความเปลี่ยนแปลงในพระอัยยาคัย ตามที่มิสเตอร์ ทอมสัน สังเกตเห็นว่า

²⁷ สมบัติ จันทรวงศ์, ชัยอนันต์ สมุททนนิช, ความคิดทางการเมืองไทย, หน้า 4.

... ได้ความที่เป็นส่วนที่เขาสังเกต ตามพระอัธยาศัย ที่เป็นมา
หลายครั้งหลายคราวเข้าประกอบจึงเห็นว่าข้อนี้เกิดมีพระเหตุที่ย
อันสะดุ้งไหวไปในพระอิสริยยศ ซึ่งทำให้รู้สึก และหยิบยก
มาเป็นตัวอย่างนั้นก็ไม่ใช่เหตุ อันเกิดแต่ความที่จะทรง
ประพฤติดีผิดแรงอันใด สักอย่างหนึ่ง เป็นเหตุที่เขาจับพระอิริยาที่
ทรงประพฤติอย่างใด ที่เป็นการแข่งขันต่อกัน ก็ทรงเห็นว่าจะสู้เขา
ไม่ได้ก็ไม่ทำ เพราะกลัวจะเสียพระอิสริยยศและศักดิ์... และเช่น
อีกอย่างหนึ่ง ในการเล่นใจ ซึ่งจะต้องมีหัวหน้าเช่นละครคน เป็นต้น
ที่ทรงเลือกเอาหน้าที่ ซึ่งเป็นนายเป็นหัวหน้าไว้เสียในพระองค์...²⁸

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระอัธยาศัยรักทางด้านอักษร
ศาสตร์ เจียมขริม และไม่สู้จะโปรดตรัสกับผู้ใด ทรงพอพระทัยในเวลาว่างที่ทรงหนังสือทาง
ด้านวรรณกรรม²⁹

อย่างไรก็ตามแม้ว่าพระองค์จะทรงถือเอาพระอิสริยยศเกินวัยก็ตามดังที่ นายโคลเซส
เตอร์ เวมิส ผู้เป็นพระอาจารย์พิเศษของพระองค์ขณะทรงศึกษาอยู่ ณ มหาวิทยาลัย ย็อกพอร์ต
ก็ได้กล่าวถึงพระองค์ว่า

²⁸ หนังสือพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ฉบับวันที่ 27 ก.ย. รศ. 114 ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลเจ้าพระยาพระสุเรนทราธิบดี (พระนคร: หจก.
ศิwap, 2514), หน้า 66.

²⁹ กจช, ร.5 ต 49/8 หนังสือพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 วัน
ที่ 7 ต.ค. รศ.117.

... พระองค์(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) ทรงหวงกาไร
 จากการศึกษาวิชาความรู้แขนงต่างๆ ขณะประทับอยู่ในยุโรปไว้ได้หมด
 ทุกอย่างพระองค์ทรงเหมาะสมกับสภาพบุรุษอย่างยิ่งและถึงแม้ว่าพระองค์
 จะทรงเป็นมิตรสนิทสนมกับทุกคน พระองค์ก็มีได้ทรงล้มฐานะอันสูงศักดิ์ซึ่ง
 โชคชะตากำหนดไว้สำหรับพระองค์เลย ทรงมีรสนิยมทางวรรณคดีอย่างสูง
 ทรงอ่านหนังสือมาก และทรงมีความคิดเห็นส่วนพระองค์ เกี่ยวกับเหตุ
 การณ์ปัจจุบันของโลกเสมอ...³⁰

ทรงได้รับการปลูกฝังแนวความคิดรัฐและกษัตริย์แบบจารีต

จากการศึกษาของมัทนา เกษกมล³¹ ได้พบว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้า
 อยู่หัวทรงได้รับอิทธิพลเช่นนี้จากพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (มรว. เปี้ย มาลากุล) พระอภิบาล
 ระหว่างที่ทรงศึกษาที่อังกฤษในแบบสมมติเทวราช และมีความเชื่อมั่นในพุทธศาสนาตามแบบจารีต
 เดิมคือเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น บุญบาปนิหาร อำนาจบุญกรรม มากกว่าที่จะหาความเข้า
 ใจถึงศาสนหน้าที่ปฏิบัติได้ ความเชื่อเช่นนี้ย่อมเห็นได้จากเมื่อมีการค้นพบวัตถุโบราณ คือ แผ่นสัมฤทธิ์
 รูปกระบี่และครุฑ ศรเหล็กโบราณ พร้อมด้วยคันสายธนู และลูกศร ซึ่งเป็นของประจำองค์กษัตริย์
 แต่โบราณ พระองค์ได้มีพระราชหัตถเลขา ถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศรว่า แสดงความ

³⁰ ทรงศิริ อัจจอรุณ, "การแก้ไขสนธิสัญญา...", หน้า 56.

³¹ มัทนา เกษกมล, การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ เรื่องการเมืองการปกครอง
 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว(พ.ศ. 2453-2408), วิทยาลัยพนธ์ปริญญา
 อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517, หน้า 47-53.

โสมนัส ที่ทรงได้ของเหล่านี้มาประดับพระบารมี³² ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าแนวคิดรัฐชาติของพระองค์ ยังคงให้ความสำคัญแก่สถาบันกษัตริย์อย่างมิเสื่อมคลาย

ทรงได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมและความคิดแบบอังกฤษ

อิทธิพลทางวัฒนธรรมและความคิดแบบอังกฤษขณะที่ทรงศึกษาอยู่นั้น เป็นช่วงตอนปลาย ยุควิคตอเรียนซึ่งยุควิคตอเรียนเป็นยุคอภิชน สภาขุนนางมีอำนาจ สิทธิเลือกตั้งของประชาชนมีจำกัด โดยเป็นผลมาจากการพยายามปฏิรูประบอบการปกครอง ก็เพราะความวิตกในเหตุผลของการปฏิวัติฝรั่งเศส อย่างไรก็ตามก็ดีพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอยู่ในแวดวงของชนชั้นสูงของอังกฤษ จึงไม่น่าจะได้อิทธิพลประชาธิปไตย หากแต่ทรงได้รับอิทธิพลชาตินิยมที่มีกษัตริย์เป็นแกนนำ ซึ่งขณะนั้นกำลังเฟื่องฟูในเยอรมัน ออสเตรีย-ฮังการี รัสเซีย ฯลฯ³³ อิทธิพลทางสังคมและลัทธิชาตินิยมดังกล่าวข้างต้น จึงมีผลต่อแนวพระราชดำริของพระองค์อยู่มาก คือแม้ว่าจะทรงถือพระเกียรติอยู่บ้าง และทรงเห็นสถาบันกษัตริย์เป็นสำคัญ แต่ก็ได้ทรงละเลยความเห็นของประชาชนโดยสิ้นเชิง พระราชกรณียกิจของพระองค์ตลอดรัชสมัย คือ การพระราชทานพินัยกรรมอันเป็นสิ่งสำคัญที่จะปลูกฝังการสร้างรัฐชาติให้กับประชาชน และหลายครั้งที่ทรงพระราชพินัยกรรมตอบกับนักคิดนักเขียนร่วมสมัยที่มีความคิดต่างจากพระราชดำริ³⁴ แสดงให้เห็นว่าทรงต้องการเป็นกษัตริย์ที่เปิดกว้างสำหรับรับความคิดของผู้อื่น ทั้งนี้เราจะพบว่าพระมหากษัตริย์ทั่วไปในโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระมหากษัตริย์ในระบบรัฐจารีต มิได้อยู่ในฐานะที่จะลงมาโต้แย้งกับนักคิด

³² มีทนา เกษกมล, หน้า 62-63.

³³ ความคิดนี้ได้จากคุณสุธาสัย ยัมประเสริฐ.

³⁴ โปรดดูรายละเอียดใน สุกัญญา ตีระนิช, พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับหนังสือพิมพ์, ข้างแล้ว.

นักเขียน ซึ่งผ่านส่งจากหนังสือพิมพ์ แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นนักเขียน
 ประการหนึ่ง ทรงรู้สึกสนุกที่จะได้เล่น เกม เหมือนกับเกมอื่น ๆ ที่ทรงพอพระทัยเล่น เป็นปกติ
 นอกจากนี้ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ปราถนาจะทรงเห็นการเสนอข้อมูลจากหลาย ๆ ฝ่ายเพื่อการ
 ตัดสินใจของแนวพระราชดำริที่มีต่อประชาชนอีกประการหนึ่ง การที่ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ก็มีใ
 ว่าจะทรงถูกจำกัดสิทธิ์ในการเสนอความเห็น เมื่อทรงเห็นว่าคนไทยยังไม่พร้อมสำหรับประชาธิปไตย
 ใด ๆ ก็ทรงชี้แจงว่าทรงมีเหตุผลอย่างไร ในการที่ทรงมีพระราชดำริเช่นนั้น ดังเช่น

... ข้าพเจ้าเป็นคนที่อยู่ในจำพวกไม่ชอบอ่าน "เมื่อไรหนอ"
 ต่าง ๆ ในหนังสือพิมพ์บางฉบับและต้องสารภาพต่อไปด้วยว่า
 ออกก็ไม่ชอบ ผู้ถาม "เมื่อไรหนอ" ต่าง ๆ เหล่านี้ด้วย
 เพราะรู้สึกว่าเป็นคนโง่ แต่ อยากจะแสดงตนว่าเป็น
 ผู้รักชาติไทย จึงร่ำร้องถึงสิ่งของต่าง ๆ ที่เขาเห็นว่า
 ประเทศ "ดีวิไลซ์" ควรจะมี เช่น คำว่า "เมื่อไรหนอ
 กรุงสยามจะมีปาลิเมนต์" หรือ "เมื่อไรหนอไทย จึงจะ
 ใช้สมกางเกง" ฉะนั้นเป็นต้น ท่านเหล่านี้ก็ได้ร้องเมื่อ
 ไรหนอมามากมาแล้วแต่ข้าพเจ้าจำไม่ได้ว่าได้
 เคยได้เห็นได้ยินถามเลยว่า "เมื่อไรหนอคนไทย
 จึงจะนับถือคนไทยให้เสมอกับคนชาติอื่น" หรือ
 เมื่อไรหนอ คนไทยจึงจะคิดอ่านช่วยซื้อของ และบำรุง
 พืชคนไทยกันเอง"³⁵

36 ทวีนิพนธ์ เล่ม 2, เดือนมกราคม รศ. 123 อ่างในสุภัญญา ตีรวนิช, หน้า 69.

ปัจจัยต่าง ๆ ได้แก่ฐานะและบทบาทของรัชกาลที่ 6 การศึกษาความคิดหรือทัศนคติทางการเมืองของบุคคลที่แวดล้อมอันมีอิทธิพลต่อทัศนคติทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเห็นได้ว่า พระองค์ได้ทรงหาฐานะกษัตริย์ตามแบบรัฐจารีตกับการปลุกฝังความเป็นชาติตามแบบสังคมนิยมตะวันตกมาประสานพัฒนาขึ้นเพื่อเป็นแนวพระราชดำริโดยในฐานะกษัตริย์ในราชวงศ์จักรีที่สมบูรณ์แบบตามสมเด็จพระบรมชนกนาถของพระองค์ ซึ่งได้ทรงวางระบบการปกครองไว้ให้เป็นแบบฉบับ ตลอดจนสร้างความมั่นคงให้กับพระองค์ซึ่งรับช่วงต่อ นอกจากนี้พระองค์ยังทรงมีเวลาในการเตรียมพระองค์ในฐานะสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมารเป็นเวลาพอสมควร ก่อนที่จะทรงรับราชการระงับตลอดชีวิตสืบแทนพระบรมชนกนาถ

ดังนั้นการที่พระองค์ได้รับการศึกษา และเลี้ยงดูตั้งข้างต้นพระองค์จึงทรงเป็นกษัตริย์ที่สมบูรณ์แบบ เช่นเดียวกับพระเจ้าเอ็ดเวิร์ดที่ 7 กษัตริย์อังกฤษผู้ร่วมสมัยของพระองค์ แนวคิดของพระองค์จึงย่อมมีที่จะทรงสารภาพศิลปะ วรรณคดี บทละครและการกีฬา³⁶ ส่วนในเรื่องการปลุกฝังความรักชาติ ตามแนวคิดชาตินิยมตะวันตกนั้น น่าจะเป็นผลมาจากอิทธิพลของสภาวะแวดล้อมในขณะนั้นที่มีปัญหาในเรื่องของความจงรักภักดี การยอมรับของโลกตะวันตก และการศาสนา ซึ่งเป็นปัญหาที่มีมาแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปัญหาเหล่านี้จะมีอิทธิพลทำให้พระองค์ทรงครุ่นพระทัยถึงเรื่องความเป็นเอกภาพ และการเตรียมพระองค์เพื่อรับสถานการณ์เหล่านี้ พระองค์จึงทรงหาความรู้ และประสบการณ์นับแต่เยาว์วัยมาสร้างความรักชาติให้ชาวไทยได้สนิทถึงการมารวมกันอยู่ ณ สถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ในรูปแบบของพระราชพิธีต่าง ๆ ที่เป็นการปลุกใจให้ประชาชนได้ตระหนักถึงบรรพบุรุษ ผู้สร้างและผู้ธำรงรักษาชาติไทยสืบมา โดยวีรบุรุษองค์แรกที่ทรงนำเสนอ ก็คือ "พระร่วง" ซึ่งเป็นคติความเชื่อในงานเขียนประวัติศาสตร์ไทยมาช้านาน ดังได้กล่าวแล้วในข้างหน้า

อย่างไรก็ดี กระบวนการเรียนรู้ทางการเมืองในข้างต้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงได้รับการศึกษาระดับสูงจากประเทศอังกฤษ ในทวีปยุโรป ดังนั้นพระองค์

³⁶ มหตรี อุมะเชนี, บ่อเกิดแห่งลัทธิชาตินิยมของรัชกาลที่ 6, ใน ว. เกษตรศาสตร์ (สังคม) ปีที่ 5, ฉบับที่ 1, 2527, หน้า 26.

ย่อมจะต้องทรงเข้าพระทัยแนวคิดรัฐและกษัตริย์ ตลอดจนการจัดการปกครองของทางตะวันตกด้วย ขณะเดียวกันทรงมีพระบรมราชดำริเกี่ยวกับคดีรัฐและกษัตริย์สอดแทรกไว้ในการพระบรมราชาธิบายในคติพุทธศาสนา

กัชรพร ช่างแก้ว³⁷ ซึ่งเป็นผู้ศึกษาเรื่องดังกล่าว ได้อธิบายว่าพระบรมราชาธิบายของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแสดงให้เห็นถึงหน้าที่พลเมือง ตลอดจนพระราชดำริทางการเมือง ในการที่จะเรียกร้องความจงรักภักดี ความเชื่อมั่นและศรัทธาในองค์พระมหากษัตริย์ ซึ่งมีลดลงไปในหมู่ประชาชน การเรียกร้องความศรัทธาภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ในครั้งที่ไม่ได้แสดงพระองค์ในฐานะสมมติเทวราชและพุทธราชา เช่น พระมหากษัตริย์ในยุคต้นรัตนโกสินทร์แต่อย่างใด หากแสดงพระองค์ในฐานะที่ทรงเป็น "ผู้ปกครอง" หรือ "ผู้ถืออำนาจของคณะแต่ผู้เดียว" ซึ่งทรงเรียกว่า "พระราชาธิบดี" ดังทรงมีพระราชนิพนธ์ว่า

... พระราชาธิบดี คือ ผู้ได้รับมอบให้ถืออำนาจแห่งคณะไว้
และใช้อำนาจนั้น เพื่อประโยชน์และความสุขของคณะ...³⁸

ผู้ศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้³⁹ ยังได้อธิบายต่อไปอีกว่า "พระราชาธิบดี" ในพระบรมราชาธิบาย คือ บุคคลซึ่งได้รับเลือกกันเป็นผู้ปกครองแต่ผู้ปกครองที่ได้รับการเลือกตั้งที่ไม่ได้ดำรงอยู่

³⁷ กัชรพร ช่างแก้ว, "พุทธศาสนากับการก่อตัวของรัฐไทย ในสมัย รัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530, หน้า 122-123.

³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ตามวาระ บุคคลผู้ปกครองนี้" ให้ดำรงอยู่ในตำแหน่งหน้าที่จนกว่าจะสิ้นกำลังหรือสิ้นชีวิต จึงปลดผู้ปกครองใหม่ ดังนั้นผู้ปกครองที่จริง "รับตำแหน่งหน้าที่ยั่งยืน" ซึ่งในคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่พระองค์ของเป็นคู่พี่น้องไว้ สะท้อนความคิดดังกล่าว ดังนี้

พระร่วง ... ที่ท่านเชิญเราขึ้นทรงราชย์

เถลิงอาสน์สุริยทัยสมรส;

เราจะประศาสน์การนคร

ให้ประชาชนนิกรสุขสำราญ⁴⁰

ประเด็นเรื่องอำนาจของผู้ปกครอง กษัตราพร ช่างแก้ว ได้อธิบายว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชาธิบายถึงที่มาของอำนาจโดยสัมพันธ์กับเรื่องหน้าที่ กล่าวคือ ผู้ที่มีหน้าที่ในการบริหารการปกครองย่อมจะรับอำนาจอันได้รับจากผู้อยู่ใต้ปกครองทุกคน นามามอบให้ผู้ปกครองเป็น "ผู้ถือไว้" หน้าที่แยกออกเป็นแผนก ๆ ก็รวมเข้าเป็นแผนกเดียว เพื่อที่จะรวมอำนาจไว้เป็นปึกแผ่น ทรงมีพระราชนิพนธ์ความว่า

41 รวมเรื่องพระร่วง, หน้า 188.

... ผู้ออกความคิดในการป้องกันคณะที่ดี ผู้ซึ่งขาดตัดสินชื่อวิชาวาก็ดี
 ได้รับมอบหน้าที่เช่นนั้นแล้ว ก็คือ ผู้ที่ได้รับมอบให้รักษาและใช้อำนาจ
 แห่งคนทั้งปวงในคณะนั้น... (การ) ให้บุคคลผู้เดียวกระทำจะได้มีผู้
 ถืออำนาจของคณะแต่ผู้เดียว อำนาจก็รวมอยู่เป็นปึกแผ่น...
 การที่นับถือเชื่อเคารพพระราชอาชิตดี ก็คือเคารพนับถืออำนาจแห่ง
 คณะบุคคลทุก ๆ คนที่เป็นส่วนหนึ่งแห่งคณะก็เป็นเจ้าของส่วนหนึ่งแห่ง
 อำนาจ ซึ่งได้รวบรวมมอบถวายให้พระราชอาชิตดีจะทรงเป็นผู้ถือไว้
 เพราะฉะนั้นเมื่อนับถืออำนาจนั้น ก็เสมือนนับถือตนเองด้วยเหตุนั้น
 ที่ดูหมิ่นพระราชอาชิตดี คือ ดูหมิ่น อำนาจ ที่ได้มอบให้พระราชอาชิตดี
 ทรงถือไว้แทนตน ก็นับได้ว่าดูหมิ่นตนเองด้วย... 41

อย่างไรก็ตามการพยายามอธิบายในแง่ที่ว่า อำนาจนั้นเป็นของพระองค์ และมีอยู่ที่พระ
 องค์ หรือ คือพระองค์ แต่ในความเป็นจริงลักษณะดังกล่าวไม่ได้เป็นเช่นนั้นแล้ว การแสดงพระ
 องค์ว่า คือ ตัวอำนาจในทางรูปธรรมนั้นมีความหมายด้วยว่า ทรงแสดงพระองค์ว่า มีความสำคัญ
 ในเชิงสัญลักษณ์ด้วย⁴² กล่าวคือ พระมหากษัตริย์มีความหมายเท่ากับอำนาจ ดังนั้นหากใครดูหมิ่น
 อำนาจ หรือทำอย่างใดอย่างหนึ่ง ในทางที่จะเสียหายต่ออำนาจเช่นนี้ ก็เท่ากับมีผลกระทบต่อองค์
 พระมหากษัตริย์โดยปริยาย นอกจากจะทำให้พระมหากษัตริย์จะมีความหมายเท่ากับอำนาจแล้ว ยัง
 ทรงให้ความหมายเท่ากับชาติ รวมถึงนามธรรมอีกมากมาย ดังเช่น การเชิญพระร่วงขึ้นเป็น
 กษัตริย์สุโขทัยจึงเป็นเสมือนสัญลักษณ์ที่จะทำให้สุโขทัยมีเกียรติยศชื่อเสียง ทั้งนี้เป็นผลมาจาก
 การที่ พระร่วงทรงเป็นผู้นำที่มีสติปัญญา และมีความเมตตากรุณาต่อประชาราษฎร์หวังจะให้บ้าน
 เมืองมีความสงบสุข

41 กัษราพร ช่างแก้ว, หน้า 123-124.

42 เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

สำหรับจุดมุ่งหมายของการรักษาอำนาจทางการเมือง และการดำรงสถานะของ พระมหากษัตริย์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ได้ทำให้พระองค์ทรงพัฒนา พระราชดำริเกี่ยวกับการกระตุ้นเร้าความรู้สึกเรื่องชาติ(นิยม) ชื่นมา คำขวัญที่สำคัญที่ทรงใช้เพื่อ การนี้ คือ " ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ " คำขวัญนี้ส่วนหนึ่งอาจจะมีที่มาจากคำขวัญของ ประเทศอังกฤษว่า " พระผู้เป็นเจ้า พระมหากษัตริย์ และประเทศ"(God King and Country)

แต่ในอีกด้านหนึ่ง มีทนาย เกษกมล⁴³ วิเคราะห์ไว้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎ เกียรติ์เจ้าอยู่หัว ทรงพัฒนาแนวคิดดังกล่าวขึ้นเอง จากพระบรมราชโองการ ปลุกใจเสือป่า ในระยะ แรก (พ.ศ. 2454) ที่เรียกร้องให้บุคคลสละชีวิต" เพื่อรักษาพระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นเจ้านายของ เขา รักษาชาวบ้านเมืองและศาสนาของเรา" และต่อมาในเทศนาเสือป่าช่วงพ.ศ. 2457- 2458 ทรงแสดงคำเทศนา " สิ่งที่ทำให้คนไทยมีใจดี ก็คือต้องรู้สึกต้องรักให้แก่ ชาติศาสนาและ พระมหากษัตริย์ของเรา" มีทนาย เกษกมล กล่าวไว้ว่า คำขวัญดังกล่าวนี้ต้องพิจารณาโดยกำกับช่วง เวลา กล่าวคือในระยะแรกที่ทรงขึ้นครองราชย์ (เมื่อ พ.ศ. 2453) พระองค์ต้องเผชิญกับปัญหา ความเสื่อมโทรมในสถาบันพระมหากษัตริย์ในหมู่ข้าราชการและประชาชนบางกลุ่ม กับทั้งยังทรงมี ปัญหาเกี่ยวกับการบริหารแผ่นดินกับพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูง ที่ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวง ต่าง ๆ นอกจากนั้นการเกิดกบฏ ร.ศ.130⁴⁴ (พ.ศ. 2454) ก็มีผลกระทบต่อสถานะของ สถาบันพระมหากษัตริย์อย่างมาก สถานการณ์ในช่วงต้นรัชสมัยนี้ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่ามีผลสั้น สະเทือนพระราชบัลลังก์โดยตรง

⁴³ มีทนาย เกษกมล, หน้า 117-119.

⁴⁴ วิจารณ์พร กุญชรพิสมัย, กบฏ ร.ศ.130: ศึกษากรณีการปรับแบบปกครองและกลุ่ม "ทหารใหม่", วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523, หน้า 28-29.

ด้วยเหตุนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงมีพระราชดำรินั้นอันที่ปกป้องสถาบันพระมหากษัตริย์ และรักษาอำนาจของสถาบันนี้ไว้ แต่ในระยะต่อมาได้เกิดเหตุการณ์ภายนอกที่มีผลกระทบเป็นวงกว้างทางการเมืองภายในประเทศ นั่นก็คือเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 1 (พ.ศ. 2457-2461) รวมถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครองในประเทศต่าง ๆ⁴⁵ เหตุการณ์ภายนอกเหล่านี้ อาจมีผลทำให้ทรงเรียบเรียงเรื่องพระมหากษัตริย์ในคำขวัญ โดยทรงเห็นว่าชาติขึ้นก่อนก็เป็นได้ แต่อย่างไรก็ตามพระราชดำริเรื่องความสำคัญของพระมหากษัตริย์ก็ยังคงมีปรากฏตลอดรัชสมัย

การที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงพระองค์ว่า มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับอำนาจ และทรงมีพระบรมราชาธิบายเรื่องอำนาจว่ามีที่มาโดยสัมพันธ์กับหน้าที่ในการนี้ให้มีพระบรมราชาธิบายเรื่องหน้าที่หรือราชการกิจของพระมหากษัตริย์ดังนี้⁴⁶

- มีหน้าที่ในการออกความคิดและ "ต้องคิดอ่านให้ความคิดแห่งตนในหมู่เดียวกันตรงกันทั้งหมด หรือโดยมากส่วนที่สุด" การที่จะต้องให้มีความคิดตรงกัน ก็เพราะทรงมีพระราชดำริความคิดที่ต่างกันนั้น เป็นสิ่งที่ทำลายความสงบในคณะ

พระราชราชาธิบายนี้ได้สะท้อนในคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ทรงนำมาเป็นบทละคร พระราชนิพนธ์ พระร่วงเป็นผู้ออกความคิดในการที่ไม่ต้องสงสรวายห้าม ซึ่งความคิดของพระร่วงก็เป็นที่ยอมรับของชาวเมืองลพบุรี ช่วยกันสานชะลอมจนสามารถบรรทุกหน้าได้ นอกจากนี้ในตอนท้ายของเรื่องนี้พระองค์ทรงยกตัวอย่างเรื่องกษัตริย์ลิจจวี ที่เชื่อพราหมณ์ที่ปลอมแปลงมาจากเมืองอื่น

⁴⁵กรรภิรมย์ สุวรรณานนท์, พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างชาติไทย, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2524, หน้า 74-76.

⁴⁶จันทร์รัตน์ ประवालันท์, การศึกษาเปรียบเทียบราชสำนักในรัชกาลที่ 5 และในรัชกาลที่ 6, หน้า 190, 222.

มายุแวงให้แตกแยก(ความคิด) จึงต้องเสียเมืองไป⁴⁷

- มีหน้าที่ป้องกันรักษาคนภายในเมื่อมีภัยมาแต่ภายนอกและภัยภายในขณะของตนด้วย" พระราชาธิบดีที่ดีต้องจึงหน้าที่ป้องกันรักษาชาติบ้านเมือง มิให้เป็นอันตรายไปโดยศัตรูภายนอก มาย้ายหรือด้วยเหตุร้ายวราณเสื่อมเสียความสงบรอบคอบ อันจะบังเกิดมีขึ้นภายใน"

ในคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ทรงพระราชนิพนธ์ก็ได้สะท้อนความคิดดังกล่าว คือพระร่วงเป็นพระมหากษัตริย์ รู้ว่าจะมีภัยจากขอมเข้ามาตีเมืองลพบุรี จึงคิดหาทางป้องกันมิให้ลพบุรีเป็นเป้าโจมตี จึงหนีไปบวชที่สุโขทัย

- มีหน้าที่ชี้ขาดตัดสินข้อวิวาท และพระราชกรณีกิจนาหาประการ ที่จะแสดงให้เห็นว่าทรงเป็น "ผู้รักษาอำนาจรักษาเกียรติยศ รักษาอิสรภาพของชาติไทย"

ในคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในการแสดงเสือป่า ก็ได้สะท้อนหน้าที่พระมหากษัตริย์ดังกล่าวดังนี้

⁴⁷พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าอยู่หัว, รวมเรื่องพระร่วง, จัดพิมพ์โดยเสด็จพระกุศล ซึ่งสมเด็จพระเจ้าราชินีเธอเจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี ทรงบำเพ็ญในวันคล้ายวันสวรรคตพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าอยู่หัว ณ อุโบสถวัดบวรนิเวศวิหารวันที่26 พฤศจิกายน พ.ศ. 2521 (กทม: โรงพิมพ์พิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2521), หน้า189.

... เมื่อจุลศักราช 654 ขุนรามคำแหงได้ศิลาเหนือดีวิเศษ
 มาแผ่นหนึ่งจึงให้ช่างฟันและสลักศิลานั้น เป็นแท่นตั้งในหมู่ต้นไม้
 ซึ่งขุนรามคำแหงปลูกไว้ ขนานนามแท่นศิลานี้ว่า มิ่งมงคลบาต
 ถึงวันพระ ขุนรามคำแหงให้หมนมตปุ่ครุมาเถรผู้ทรงไตรปิฎกชั้น
 นิ่งเหนือ แท่นมิ่งมงคลบาตให้ศิลาแสดงธรรมแก่ชนทั้งหลาย
 ถ้าแลมิใช้วันพระแสดงธรรม ขุนรามคำแหงเสด็จไปประทับเหนือ
 แท่นมิ่งมงคลบาตเสด็จออกอุกเจ้าลูกขุนและข้าราชการ...⁴⁸

ความข้างต้นเห็นได้ว่าพระราชภารกิจ และพระบรมราชาธิบายเกี่ยวกับพระ
 มหาക്ഷัตริย์ในแง่มุมต่าง ๆ ดังที่แสดงมาข้างต้น ก็คือหน้าที่ของหัวหน้าหรือผู้ปกครองที่เหมือนกับหัว
 หน้ากลุ่มคนหัว ๆ ไป พระองค์ไม่ได้ทรงมีพระราชดำริในการที่จะทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์และ
 องค์พระมหากษัตริย์ มีลักษณะศักดิ์สิทธิ์ยิ่งใหญ่เหมือนดังสมัยต้นรัตนโกสินทร์ พระองค์ทรงพยายาม
 สร้างสิ่งใหม่ ๆ ให้กับสถาบันกษัตริย์อันเป็นผลมาจากกระบวนการเรียนรู้ทางการเมืองของพระองค์
 ซึ่งมีผลให้ราชสำนักของพระองค์มีลักษณะเฉพาะ แต่เมื่อสิ้นรัชสมัยของพระองค์ทุกอย่างก็จบลงไป
 ด้วย

2.3 รูปแบบงานเขียนประวัติศาสตร์

เมื่อมาพิจารณางานเขียนประวัติศาสตร์ในช่วงรัชสมัยนี้ บุคคลที่มีความสำคัญต่องาน
 เขียนประวัติศาสตร์ในช่วงนี้ท่านหนึ่งก็คือ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งในรัชสมัยนี้
 สืบเนื่องจากทรงว่างงานจากกระทรวงมหาดไทย และที่อื่น ๆ (พ.ศ. 2457-2468) ทรงนิพนธ์
 งานเขียนประวัติศาสตร์ไทย ในสมัยก่อนหน้าที่ฝรั่งจะเข้ามามีบทบาทสำคัญทั้งสิ้น เป็นยุคสมัยที่คนไทย

⁴⁸ ตำนานเสือป่า, หน้า 10-11.

เป็นใหญ่ในดินแดนของตนเองตัดสินโชคชะตาของตนเองได้ค่อนข้างเด็ดขาด เป็นหลักฐานให้เห็นสมัยที่มีระเบียบแบบแผนของสังคม ซึ่งคนไทยได้พัฒนาขึ้นจากวัฒนธรรมหลากหลายไม่ใช่รับมาโดยตรงจากชาติใดชาติหนึ่ง โดยเฉพาะเรื่องราวคติความเชื่อเรื่องพระร่วง ซึ่งได้แปรเปลี่ยนเป็นคติความเชื่อตามหลักศิลาจารึกหลักที่ 1 ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชราชานุภาพทรงยกย่องว่าเป็น "พระเจ้าราชาธิราชองค์แรก" ในแผ่นดินที่ครองเมืองไทย⁴⁹

สืบเนื่องจากการขยายการศึกษาประวัติศาสตร์ก่อนหน้ากรุงศรีอยุธยา แต่เดิมใช้พระราชพงศาวดารเหนือเป็นหลัก ซึ่งมีลักษณะเป็นตำนานและนิทาน ต่อมาเมื่อวิชาประวัติศาสตร์และโบราณคดีได้มีความก้าวหน้านับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชราชานุภาพกับยอร์จ เซเดย์ (George Cedes) ชาวฝรั่งเศส ได้ร่วมกันค้นคว้าเรียบเรียงและแปลศิลาจารึกนับตั้งแต่มีการค้นพบหลักแรก ด้วยเหตุนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชราชานุภาพจึงทรงยึดวิธีการทางประวัติศาสตร์อย่างเคร่งครัด โดยขจัดเรื่องราวปาฏิหาริย์ไร้เหตุผลส่วนใหญ่ที่มีอยู่ในพงศาวดาร พระองค์ทรงจัดระเบียบการเขียนประวัติศาสตร์ใหม่ ในลักษณะวิชาการและมีเหตุผล

สำหรับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 ทรงสนพระทัยตำนานคติความเชื่อเก่า ๆ มากกว่าคำอธิบายในเชิงเหตุผลแบบนี้ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในพระราชพงศาวดารเหนือ แม้จะได้ตระหนักถึงข้อบกพร่องของตำนานที่เคยทำให้พระองค์ทรงล้มเหลวในการสำรวจเมืองกำแพงเพชร สุโขทัย สวรรคโลก อุตรดิตถ์ และพิษณุโลกในปี พ.ศ. 2450 มาแล้วก็ตาม แต่พระองค์ก็ยังทรงเชื่อมั่นว่ามีความจริงอยู่เบื้องหลังตำนานและนิทานเหล่านี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 ไม่เคยทรงล้มเลิกการติดตามแสวงหารอยพระบาทของพระร่วง เมื่อทรงค้นพบถนนที่สร้างโดยกษัตริย์ยุคสุโขทัยที่เรียกกันว่า "ถนนพระร่วง" ทรงตื่นตื่นยินดีมาก โดยทรงถือว่าเป็นประสพการณ์ที่สำคัญต่อพระองค์ และไม่

⁴⁹ กรมศิลปากร, เรื่องพระร่วง เที้ยวเมืองพระร่วง คำอ่านและคำแปลจารึกสุโขทัย สถาปิตพระร่วง ไตรภูมิพระร่วง ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, (กทม.: ศิลปบรรณาคาร, 2504), หน้า 10.

ใช่เป็นแต่เพียงหลักฐานข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์เท่านั้น ในหนังสือเที่ยวเมืองพระร่วง (ตอนที่ 3 และ 4) ได้ทรงพรรณานามต้นตอพระทัยของพระองค์ในการเสด็จพระราชดำเนินไปตามถนนพระร่วงจากความรู้สึกดังกล่าว น่าจะเป็นที่มาของความประทับใจในคติความเชื่อเรื่องพระร่วงจนถึงกับทรงนิพนธ์บทความเรื่องพระร่วงหลายครั้ง แต่ละครั้งที่พระราชนิพนธ์จะทรงทำคำอธิบายไว้ด้วย ดังเช่น เรื่องพระร่วงเจ้าองค์ปฐมดังนี้

... พระร่วงเจ้าองค์เบเนปฐมคือขุนศรีอินทราทิตย์ที่ปรากฏ
 พระนามในจากศิลาหลักอักษรไทยที่เมืองสุโขทัยนั้นเอง
 ชื่อที่พงศาวดารเหนือ กล่าวว่าทรงพระนามว่าพระเจ้า
 ศรีจันทร์ราชิบดีนั้น ก็ไม่ต่างกับความเห็นที่ข้าพเจ้าได้แสดงมา
 จันทร์ราชิบดีนั้นน่าจะเป็นอย่างเดียวกับจันทร์ทิตย์ อย่างเช่น
 พระนครินทรราชา พระมหินทราธิราชนั้นก็คือ พระอินทราชา นั้นเอง
 และอินทร์กับจันทร์ในโบราณกาลมักใช้ควบ ๆ กันอยู่ เช่น ตำแหน่ง
 หลวงอินทร์มนตรีก็มีสร้อยต่อว่าศรีจันทร์กุมารทั้งชื่อเจ้ากรม
 พระสนมพลเรือนก็มีเบเนพยานอยู่ว่าใช้ได้ทั้งอินทราทิตย์และจันทร์อาทิตย์... 50

มนตรี อุมะเซณี⁵¹ ได้กล่าวอธิบายเสริมว่า การยอมรับในคติความเชื่อในตำนานดังกล่าวซึ่งเป็นเสมือนจุดอ่อนอย่างหนึ่งกลับทำให้เห็นว่าคุณสนพระทัยต่อตำนานโบราณต่างๆ ของพระองค์เป็นวิธีการที่มีคุณค่าในตัวเองเป็นอันมาก วิธีการนี้มุ่งแสวงหาประสบการณ์ของการดำรงชีวิตในอดีต หรือแสวงหาผู้คนในประวัติศาสตร์ดำรงชีวิตอยู่อย่างไร มีวิชาใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นในขณะนั้นที่ดำเนินตามวิธีการนี้ กล่าวคือมนุษยวิทยาและคติชนวิทยา มีการศึกษาคติความเชื่อ เทพปกรณัมต่าง ๆ

⁵⁰รวมเรื่องพระร่วง, หน้า 24-25.

⁵¹มนตรี อุมะเซณี, หน้า 28-29.

โดยเฉพาะในหนังสือ The Golden Bough ของ เซอร์ เจมส์ เฟรเซอร์ (Sir James Frazer) ที่เพิ่งพิมพ์ออกมาในปี พ.ศ.2458 อาจกล่าวได้ว่าวรรณคดีในยุคนั้นได้รับอิทธิพลจากการศึกษาด้านทฤษฎีและนิยายต่าง ๆ มาก อาทิ เรื่อง The Waste Land ซึ่งเป็นผลงานของ ที เอส เอเลียต (T.S.Elliot) พิมพ์ในปี พ.ศ. 2463 ก็อาศัยข้อมูลจากมนุษยวิทยาเช่นนั้น เป็นที่ประหลาดที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเข้าพระทัยว่ากำลังค้นคว้าประวัติศาสตร์และโบราณคดีอยู่ แต่ที่แท้จริงแล้วกำลังทรงริเริ่มวิชามนุษยวิทยาและคติชนวิทยาต่างหาก และพระองค์มิได้เพียงพระราชทานชื่อวินิจฉัยเท่านั้น แต่ยังได้พระราชทานพินัยบัตรเรื่อง พระร่วงจากวินิจฉัยของพระองค์เองด้วย⁵²

อย่างไรก็ตามงานเขียนประวัติศาสตร์ของพระองค์ดังกล่าวพัฒนาจากงานเขียนที่ได้เริ่มมุ่งตามแนวคิดรัฐชาติที่ได้มีการพัฒนาการมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 แล้ว พระองค์ได้ทรงสานต่อให้สมบูรณ์ในรัชสมัยของพระองค์กล่าวคือ นับตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งต่างมีความเชื่อว่า แท้ที่จริงแล้วประวัติศาสตร์คือบันทึกเหตุการณ์ตามที่เกิดขึ้นเท่านั้น เพื่อแจ้งตัวอย่างเป็นบทเรียนทางการเมือง ศีลธรรม ความเจริญ และความเสื่อมของวัฒนธรรม ฯลฯ คือ มีคุณค่าในระดับรองเท่านั้น ในสภาวะความเชื่อดังที่จึงเป็นการง่ายที่นักประวัติศาสตร์จะยอมรับฐานะเป็นกรอบความเสี่ยงที่ใช้ประวัติศาสตร์เป็นศาสตราวุธสำคัญในการกระตุ้นเสริมสร้างอุดมการณ์ชาตินิยม ในศตวรรษที่ 19 นั้น บทบาทของประวัติศาสตร์เทียบได้กับบทบาทเด่นสุดของอุดมการณ์ทางการเมืองในโลกปัจจุบัน "ทั้งพวกอนุรักษนิยมและเสรีนิยม ต่างนำเอาค้ำชูมาจากประวัติศาสตร์มาเพื่อใช้สนับสนุนส่งเสริมความทะเยอทะยานของตน"⁵³

⁵²รวมเรื่องพระร่วง, แถลงเรื่องพระร่วง หรือขอมดำดิน ตามตำนาน เล่าโดยสันนิษฐานโบราณคดี, หน้า 18-28.

⁵³Fritz Stern(ed), The variety of History : From Votaire to Present (2 nd.ed.), 1972, pp.18.

สำหรับประเทศไทยนั้น เป็นที่เข้าใจและยอมรับทั่วไปว่าลัทธิชาตินิยม เริ่มเข้ามา มีบทบาทอย่างจริงจังในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว(พ.ศ. 2453-2468) ดังที่ได้กล่าววิเคราะห์ไปแล้ว ดังนั้นงานเขียนประวัติศาสตร์จึงเป็นผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงของสังคมภายนอก และสังคมภายในอาจจะเห็นได้จากคติความเชื่อเรื่องพระร่วง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของงานเขียนประวัติศาสตร์ดังกล่าว

3. บทบาทของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในการนำเสนอแนวความคิดเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์

นับจากที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 เสด็จประพาสสมณทลพายัพในปี พ.ศ. 2450 และได้ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องเที่ยวเมืองพระร่วงซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นในความประทับใจคติความเชื่อเรื่องพระร่วง หลังจากนั้นเรื่องคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงนำมาเสนอในรูปแบบของละครเป็นครั้งแรกในตำนานเสือป่า (คือตำนานของชาติไทย)⁵⁴ ซึ่งเป็นบทละครกลางแจ้งที่ได้ทรงดัดมาจากเรื่องราวใน ประวัติศาสตร์และนำมาแสดงเป็นตำนานเสือป่าใน ร.ศ.130(พ.ศ. 2454) 8 เรื่อง บวกกับ ชุดส่งอีก 1 เรื่อง สำหรับวันสุดท้าย จัดแสดงคืนละ 3 เรื่อง หรือ 3 ชุด ในวันที่ 3-4-5 ม.ค. ในคืนนั้น ต่อมาถึง รศ.131 ได้ทรงดัดนำมาแสดงอีก 8 เรื่อง พร้อมด้วยชุดส่งอีก 1 เรื่อง จัดแสดงในวันที่ 5-6-7 ม.ค.⁵⁵

⁵⁴ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ตำนานเสือป่า(คือตำนานชาติไทย) จัดพิมพ์โดย คณะอนุกรรมการ รวบรวมและค้นคว้า เกี่ยวกับพระราชนิพนธ์ ฯลฯ ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว , 1 ม.ค. 2522.

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า คำนำ ข.

ทั้งนี้ในการแสดงตำนานเสือป่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชี้แจงว่า

... การแสดงตำนานเสือป่า คิด ๆ ไปก็เท่ากับแสดงตำนานชาติไทย เพราะเหตุว่าผู้ที่ได้วีรชื่อในตำนานแห่งชาติเรา โดยมากย่อมเป็นผู้ซึ่งต้องด้วยลักษณะแห่งป่า ถ้าแลการแสดงตำนานครั้งนี้ จะส่งผลให้คนสมัยนี้ บังเกิดมีความปรารถนาที่จะให้ชาติและบ้านเกิดเมืองนอนของเรามีความเจริญแลคงเป็นไทยสืบไป และถ้ามีผลให้ชาวต่างประเทศ ซึ่งมาอาศัยอยู่ภายในประเทศ เราารู้สึกว่าชาติของเราก็มีตำนานอันดีมาแล้ว ซึ่งเราจะต้องพยายามประพาดให้ เป็นไปอย่างที่ได้เคยเป็นมาบ้าง จึงควรเข้ที่ทั้งหลายจะคบค้ากับเรา แลหันถือเรา... 56

การชี้แจงของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้สะท้อนความเป็น "รัฐชาติไทย" ซึ่งเป็นอุดมการณ์หลักที่ทรงเห็นในรัชสมัยของพระองค์ ดังจะพบว่าพระราชนิพนธ์ตำนานเสือป่ามี เนื้อหา มุ่งแสดงตำนานชาติไทยในสมัยต่าง ๆ ให้ชาวไทยเกิดความรักชาติ มีความปรารถนาให้ประเทศชาติเจริญก้าวหน้า และดำรงความเป็นเอกราชสืบไป ตำนานเสือป่าทั้ง 2 ชุด ประกอบ ด้วยเรื่องย่อย ๆ ที่เริ่มตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งใน 2 ชุด จะปรากฏคติความเชื่อเรื่องพระร่วงดังนี้ ชุดที่ 1 ภาคที่ 1 มีคติความเชื่อเรื่องพระร่วงตามหลักศิลาจารึกหลักที่ 1, 2 ชุด คือ ครั้งหนึ่งสงครามที่เมืองตาก และชุดที่สองพระแท่นมิ่งมงคล

ชุดที่ 2 ภาคที่ 1 มีคติความเชื่อเรื่องพระร่วง ตามคติความเชื่อในพระราชพงศาวดารเหนือ 1 ชุด คือ ชุดที่หนึ่ง ขอมดำดิน เนื้อหาของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในชุดที่ 1 มีดังนี้ ร.ศ.130⁵⁷

ภาคที่หนึ่ง สงครามที่เมืองตาก แสดงเนื้อหาเกี่ยวกับบทบาทของพระร่วง (พ่อขุนศรีอินทราทิตย์และพ่อขุนรามคำแหง) ในการสงครามซึ่งมีความกล้าหาญและมีน้ำพระทัย เด็ดเดี่ยวที่จะเพชฌฆาตอันทรงเกียรติ เพื่อป้องกันชาติบ้านเมืองและประชาชนไม่ให้ตกอยู่ใต้อาณาจักรของใคร แต่ให้ประชาชนมีอิสระ และมุ่งในเรื่องเอกราชของชาติไทย

ภาคที่สอง พระเทมมิ่งคศิลาแสดงเนื้อหาเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์คือ พระร่วง (ขุนรามคำแหง) ซึ่งนอกเหนือจากการปกครองดูแลทุกข์สุขของ ประชาชนแล้ว ยังต้องพินิจบำรุงพุทธศาสนา และทรงปฏิบัติพระองค์ในดีศีลธรรม ตลอดจนชี้แจง สั่งสอนให้ประชาชนปฏิบัติในสิ่งที่ดี คือยึดคติตามหลักพุทธศาสนา

ส่วนเนื้อหาของคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในชุดที่ 2 มีดังนี้⁵⁸ (ร.ศ. 131)

ภาคที่หนึ่ง ขอมดำดิน แสดงเนื้อหาเกี่ยวกับที่มาของอาณาจักรพระร่วงตามคติความเชื่อในพงศาวดารเหนือ ซึ่งได้รับความนิมยยกย่องยินยอมให้ใช้อาณาเขตบวงชน พระร่วงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงมีคุณธรรมปกครองชาวไทยให้ได้รับความร่วมมือเป็นสุข และมีบทบาทในการกอบกู้อิสรภาพให้แก่ชาวไทยด้วยพระสติปัญญา พระร่วงเป็นกษัตริย์ที่ก่อปรด้วยความรอบอ้อมอารีเป็นที่นิยมนับถือของบวงชน ซึ่งจะว่ากล่าวบังคับบัญชาการอันใด ก็สำเร็จได้สิทธิ์ขาด ดังวาทะที่พระร่วงมีวาทะสิทธิ์ สรุปลได้ว่าคติความเชื่อเรื่องพระร่วงทั้งสองชุด ได้เสนอเนื้อหาสาระของแนวคิดรัฐและกษัตริย์ดังนี้

⁵⁷ ตำนานเสือป่า, หน้า 7-12.

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 38.

แนวคิดเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์จะแสดงให้เห็นถึงในเรื่องที่มาของอำนาจ ตลอดจนบทบาทของพระมหากษัตริย์

ก. ที่มาของอำนาจ พระร่วงเป็นพระมหากษัตริย์ของชาติไทยทรงปกครองประชาชน ให้อยู่ร่มเย็นเป็นสุขประเทศชาติมีเอกราชมีความเจริญรุ่งเรืองเพราะปฏิบัติอยู่ในทศพิธราชธรรม ซึ่งจะเห็นได้จากการขึ้นครองราชย์ของพระร่วง ซึ่งประชาชนยินยอมและยอมรับให้มีพระราชอำนาจในการปกครองรัฐ

ข. บทบาทของพระมหากษัตริย์ พระร่วงมีบทบาท 2 ลักษณะดังนี้

- ในเวลาบ้านเมืองสงบสุข พระราชกรณียกิจของพระร่วงก็คือ โปรดฯ ให้สร้างแท่นหิน(แท่นมิ่งคศิลา) สำหรับพระสงฆ์แสดงพระธรรมเทศนาต่อชาวสุโขทัยอันจะได้เรียนรู้หลักจริยธรรมและหลักธรรมในศาสนา

- ในเวลาบ้านเมืองเกิดศึกสงครามหรือเหตุอันจะต่อทำให้บ้านเมืองเสียเอกราช พระร่วงก็จะใช้ทั้งสติปัญญาและความสามารถในการศึกจนสามารถเอาชนะชนะเข้าศึกได้

หลังจากการแสดงตำนานเสือป่าทั้ง 2 ชุดแล้วพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงแปลงคติความเชื่อเรื่องพระร่วง "ขอมดำดิน" มาเป็นบทละครพูดฉากลอนเรื่องพระร่วงเพื่อพระราชทานแก่สมาชิกเสือป่ารักษาดินแดน สำหรับแสดงเมื่อปี พ.ศ. 2460 หลังจากนั้น ในปี พ.ศ. 2467 ทรงพระราชนิพนธ์เป็นบทละครเรื่องพระร่วงขึ้นอีกเรื่องหนึ่ง

ในเนื้อหาของทั้งสองเรื่องดังกล่าวจะมีเนื้อหาคล้ายกันกับ "ขอมดำดิน" คือจะกล่าวถึง "พระร่วง" พ่อเมืองของละโว้ ซึ่งได้ต่อสู้ทางปัญญากับเมืองขอม เพื่อให้คนไทยได้เป็นอิสระและให้ชาติไทยพ้นจากการเป็นเมืองขึ้นของขอม เรื่องราวจึงสะท้อนความคิดเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์ดังนี้

ก. การสืบสันตติวงศ์ "พระร่วง" เป็นพ่อเมืองปกครองเมืองละโว้ โดยการสืบต่อจากบิดาอันเป็นลักษณะของ "บรมชนกชาติสรสมบัติ" ในระบบการปกครองแบบจารีต ดังเช่น

.. เป็นพ่อเมืองเลื่องชื่อฤาไกล,
 ครองไทยละโว้ธานี
ตั้งแต่บิดาสืบชิวาตม์
เพนทายาทครอบครองบุรีศรี,
 โดยวามหิทยมยินดี
 ในดวงจิตนรากร, 59

ช. ความยินยอมของประชาชน ความคิดนี้มาจากผลสะท้อนของสภาพการเมืองในรัชสมัยของพระองค์ ซึ่งกำลังมีการเรียกร้องอำนาจเพื่อการปกครองตนเองของปัญญาชนกลุ่มที่ได้รับความศึกษาจากภายนอกประเทศและภายในประเทศเป็นอย่างดี พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นให้เห็นประเพณีการเลือกผู้ปกครองชาวไทยดั้งเดิม ที่เรียกว่า "เอณกษนนิกร สโมสรรสมบัติ" ซึ่งพระองค์ได้กล่าวชี้แจงตามตำนานและโดยสันนิษฐานโบราณคดีว่า

... คำว่า "พ่อเมือง" กับ "เจ้าเมือง" 2 คำนี้ผิดกันมาก ถ้าพิเคราะห์ดูศัพท์ ที่ใช้คงจะเข้าใจได้ว่าคำว่าพ่อเมืองนั้น หมายความว่าชาวเมืองนั่นเองที่ราษฎรพลเมืองยินยอมพร้อมกัน ยกขึ้นเป็นหัวหน้า อย่างเพนพ่อปกครองครอบครัวคือชาวเมืองนั้น จึงเรียกพ่อเมือง ตำแหน่งที่เรียกว่าเจ้านั้นความหมายว่า ผู้ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นเจ้าของประเทศ ตั้งแต่งไปอยู่บังคับบัญชาต่างพระเนตรพระกรรณ คือเป็นผู้แทนพระเจ้าแผ่นดิน... 60

59 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, รวมเรื่องพระร่วง, หน้า 83.

60 เรื่องเดียวกัน, หน้า 67.

และในบทละครพูดคำกลอน ตอนที่ "พระร่วง" ได้รับการทูลเชิญจากพระมหाराชครู อาทิตย์
และหลวงเมือง ทั้งสามคนเป็นตัวแทนของชาวเมืองสุโขทัยกราบทูลให้พระร่วง ได้ครอง
ราชสมบัติกรุงสุโขทัยตั้งที่

มหाराชครู ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาท
บงกษมาศปกเกล้าเกล้า,
ข้าขอกราบทูลพระกรุณา
ทราบฝ่าพระบาทพระอนุสร
ข้าเจ้าเสนาพณมาตย์
อีกทั้งทวยราษฎร์สโมสร,
ระยอบนอบเดียรถวายกร
ทูลวอนพระองค์ผู้ทรงธรรม
ขอเชิญพระองค์ขึ้นทรงราชย์
เกลิงอาสน์สุโขทัยรังสรรค์,
เพื่อผดุงไพร่ฟ้าประชาชนต์
เกษมสันต์ที่แคว้นแดนไทย.
ขอเชิญจรโรลงแหล่งหล้า,
เป็นสง่าดังดวงมณีใส;
พระเกียรติเกริกแคว้นแดนไกล,
ทวยไทยพึงโพธิสมาจาร... 61

ค. การใช้อำนาจของพระร่วง บทละครพูดฉากลอนนี้ได้ชี้ให้เห็นถึงการปกครองของพระมหากษัตริย์ไทยว่าทรงไว้ซึ่งคุณธรรม ทรงมีพระกรุณาต่อประชาชน และทรงเที่ยงธรรม ดังนั้นจึงทรงใช้พระราชอำนาจในทางที่จะทำให้ประชาชนมีชีวิตที่มี มีความสุข ไม่มีความทุกข์ หรือต้องเกรงภัย จากพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์บทบาทของ "พระร่วง" สะท้อนแนวคิดดังกล่าวไว้ชัดเจน คือ

นักสุวรรณ ... เวลาที่มีพระร่วงเบงพ้อเมือง, ชันชื้อ

๐าเลื่องว่าสามารถฉลาดนัก, ทั้งมีบุญญา

แหลมหลัก, ชาวไทยนิยม

ทหารที่ 2 จริงเจ้าข้า, ได้ยินเขาชมกันทั่วหน้า,

ว่าเมตตากรุณา; แก่คนทั้งหลาย,

เขาว่าเหมือนพ้อมากกว่านาย, ไม่ดูคู่แข่ง;

ทั้งธำรงเที่ยงธรรมสุจริต, อีกเข่าว่าวาจา

สิทธิ์พูดอะไรเป็นอย่าง 62

"พระร่วง" ไม่ได้ใช้อำนาจในฐานะพ่อเมืองมากดขี่ให้ชาวละโว้ได้รับความเดือดร้อนแต่อย่างใด จนเสื่องลือไปถึงเมืองขอม นอกจากนี้พระร่วงยังได้สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะการปกครองของพระร่วงด้วยว่าปกครองแบบพ่อปกครองลูก ซึ่งลักษณะเช่นนี้เป็นคติความเชื่อที่ได้จากหลักศิลาจารึกหลักที่ 1 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำคติแนวคิดนี้ใส่ไว้ในเรื่องได้อย่างกลมกลืน

ง. บทบาทของพระมหากษัตริย์ พระร่วงในที่สุดได้ทรงแสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์มีหน้าที่สำคัญในการดูแลทุกข์สุขของผู้อยู่ใต้การปกครอง และมีบทบาทที่จะปฏิบัติตนในการปกครอง เพื่อนำให้ประเทศชาติมีความเจริญก้าวหน้า ประชาชนอยู่ดีกินดีไม่มีความเดือดร้อนจากภัยอันตรายต่าง ๆ "พระร่วง" เป็นเจ้าเมืองที่มีบทบาทสำคัญในการป้องกันภัยจากการกดขี่ข่มเหงของพวกขอม โดย "พระร่วง" ได้ปฏิบัติหน้าที่ในฐานะผู้ปกครองของชาวไทย ตามหลักการของผู้ปกครองที่ดี ดังเช่น

พระร่วง อันพวกขอมยกมาในครานี้
 มุ่งเอาชีวิแต่ตัวกู
 แม้ตัวกูจะอยู่ต่อต้าน
 พวกไทยใจหาญคงต่อสู้,
 ไทหนจะยอมพ่ายแพ้แก่ศัตรู,
 กูยังอยู่คงประยุทธ์สุดกำลัง
 แต่ชาวไทยไม่ชญาการณ์รงค์
 เหลือทงสู้อยอมกำลังขลัง
 เหมือนแสรงให้ไปตายวายชีวิ้ง,
 กูจะยังอยู่ไซริไม่เข้าที่
 จากู จะหลีกเลี้ยงไป
 สูแดนสุรทัยกรุงศรี
 ขอมรู้วากูไกลบุรี,
 คงจะไม่รจมดีต่อไป... 63

จ. ความจงรักภักดี

ความจงรักภักดีที่ประชาชนมีให้พระมหากษัตริย์เพื่อหาของพระร่วงในพระราชนิพนธ์นี้ ได้สะท้อนให้เห็นสภาพปัญหาความจงรักภักดี ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยพระองค์ทรงให้ "นายมัน ปิ่นยาว" เป็นตัวแทนของราษฎรที่มีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ดังเช่น

นายมัน

ที่ดูข้ารับมาในคราวนี้,
 เพราะจงรักภักดีต่อทูลหัว,
 ที่มาทูลใช้ภัยตัว,
 พ่อเจ้าอย่ามัวตายใจ.
 บัดนี้พญาเดโธ
 คุ่มทัพใหญ่หาห้อยไม่,
 จะมาจับพ่อเจ้าเอาไป
 ลงโทษที่ในนครอม.
เขาวัวคิดคดขบถเจ้า,
 จึงจะเอาประจานเสียให้สม,
 เพื่อตัดการที่ไทยาเจนิยม,
 เบนล้มจุ่มแม่น้ำในคราวนี้... 64

สิ่งที่เป็นข้อ่าสั่งเกิด คือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกเล่นเป็น
 ตัวนายมันนี่ยาวในบทละครเรื่องนี้เอง พระองค์ได้บรรยายลักษณะแห่งตัวละคร เครื่องแต่งตัว
 ฯลฯ ในบทของนายมันนี่ ยาวไว้ว่า..."อายุราว 30 ว่องไวใจกล้า ช่างหลบ ช่างหลีก
 อย่างชาวป่า"⁶⁵ และบทของพระร่วง ว่า..."อายุระหว่าง 21 ถึง 24 ปี รูปร่าง ว่องไว
 เฉลียวฉลาด"⁶⁶ ลักษณะดังกล่าวนี้ จึงน่าจะแสดงความหมายทางการเมืองที่กำลังมีปัญหา
 ความสับสนวุ่นวายในราชบัลลังก์ของพระองค์อย่างเด่นชัด ^{ที่ที่พระองค์ทรงพระราชทาน}
 เรื่องนี้ เมื่อวันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2455 และแล้วเสร็จในวันที่ 8 ธันวาคม พ.ศ. 2455 ซึ่ง
 ทรงแต่งขึ้นภายหลังการเกิดกบฏ ร.ศ.130(2454) ขึ้นในวันที่ 24 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2454 นับ
 เป็นเวลาประมาณปีเศษ พระองค์ได้กล่าวสะท้อนในการแต่งบทละครพูดฉากตอนเรื่องพระร่วง
 มีใจความสำคัญที่สะท้อนความคิดดังกล่าวดังนี้

65 เรื่องเดียวกัน, หน้า 29.

66 เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

... ข้าพเจ้าเห็นว่าพระรวงเป็นตัวอย่างอันดี
แห่งผู้ที่รักชาติยิ่งกว่าตัว ยอมตกระกำลำบาก
และแม้แต่ชีวิตก็ยอมสละ... ทั้งฝ่ายไทย
 ชาวอยุธยา โดยตามจงรักภักดีต่อผู้ปกครอง
 อู่สำห่อกรบพุ่งขอมซึ่งเคยคร่าฆ่ามาจนมา
 ข้าพท่านแล้วนั้น จนมิใช่ขานะได้โดยอาสาไศรย
 ความสามัคคีพร้อมเพรียงกัน เป็นหน้าหนึ่งใจ
 เดียวกัน อันที่จริงเมื่อพระรวงได้ไปเห็นเมือง
 อยุธยาแล้ว ถ้าชาวอยุธยาจะพากันนั่งอยู่หนึ่ง ๆ
 ไม่ออกไปสู้พวกขอม ขอมก็คงจะไม่ยกเข้าตีเมืองอยุธยา
 แต่เมืองอยุธยาก็คงจะต้องเป็นข้าขอมอยู่ตามเดิม
 เพราะฉะนั้นการที่อยุธยาได้เป็นอิสระภาพพ้นจาก
 อำนาจขอมได้ ต้องถือว่า เพราะพระรวงเป็นผู้จุดไฟ
ขึ้นก่อน แล้วชาวเมืองอยุธยาจึงลุกขึ้นตามโดยความ
จงรักภักดี เป็นที่น่าชมว่าสมเด็จพระรวง สมควร
ที่ไทยเราในชั้นหลังนี้จะถือเป็นคติใส่ใจไว้ได้... 67

ขณะเดียวกันการแก้ปัญหาดังกล่าวของพระรวงในตอนที่ได้รับญาเดโช กับพระบาทสมเด็จพระ
 พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตอนที่มีการจับพวกกบฏ ร.ศ.130 ได้เหมือนกันนั้น ก็จบลงด้วย การที่
 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานอภัยโทษแก่ผู้ก่อการกบฏ ร.ศ.130 ไม่ต้อง
 โทษประหารชีวิต และที่สุดก็ได้รับการปล่อยให้เป็นอิสระ ส่วนพระรวงก็ได้แสดงคุณธรรม โดย
 ไม่เอาชีวิตญาเดโช (ขอม) ที่ประทุษร้ายต่อพระองค์ ดังคำพูดที่ญาเดโชตอบกับพระรวงดังนี้

67 รวมเรื่องพระรวง , หน้า 16-17.

พญาเดโช ครั้งสิ้นแสนเจ็บแสนอาย
 ต้องขอตายไม่อยู่ดูหน้าคน
 เจ็บหนักหนา ดุราพระรวงเจ้า,
 จงเอาบุญคุณข้า สักทพ,
 ข้าถึงที่อุบจน,
 เสียกลเสียทหารชาญฤทธิ์
 ข้าเป็นผู้ผิดคิดร้าย,
 มุ่งหมายมาทำนุเป็นที่สุด,
 ขอตายด้วยคมอาวุธ,
 จงสังกตหัวพลัน.

พระรวง ดุราพญาเดโช
 มึงอย่าโทโหมหัน;
 ตัวกูผู้ทรงพรหมจรรย์
 จะทำหันมึงได้อย่างไร
 จริงอยู่มึงนี้โทษผิด,
 แต่ชีวิตกูยอมยกให้,
 กูจะส่งตัวมึงหนีไซ้
 คืนให้ชนของมูบาล

พญาเดโช พระรวง, เราขอจบแทบบาทา
 ขอจงมีบุญสาสิ่งประหาร
 ชีวิตข้าไซ้ไรอย่าได้พาท;
 ขออย่าให้ประจาร์ให้อายตน
 ถ้าแม่ส่งข้าไปนครหลวง,
 ชนทั้งปวงจะเย้ย.

และนายมัน ปีนยาวได้กล่าวแทรกขึ้นว่า

เฮ้ย! คงป่น!
 มิหนำซ้ำได้ทูลทูลดล
 ผู้ถวายตนเป็นคาวอดดีศรีน;
 ว่าถ้าแม่พระร่วงยังคงอยู่
 จะไม่ขอคืนสู่เขตขัณฑ์,
 ัณจะให้กลับไปเมืองนั้น
 ุดยลาฟังเช่นนั้นอดสูใจ
ทำการไปสมปากว่า
จะเอาหน้าไปวางไว้ที่ไหน?⁶⁸

เหตุผลของนายมันป็นยาว พระร่วง และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการแก้ปัญหาทางการเมือง มีลักษณะเดียวกัน คือ ... " เพราะยังจะหาให้คนผู้เบาสติ กลับมานิยม นั่นคือ ว่าคนนั้นต้องถูกลงทัณฑ์ เพราะเขาพูดจริง"...⁶⁹

ดังนั้นคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในรัชสมัยนี้ จึงเป็นสัญลักษณ์ทางการเมืองในรูป ของบทละคร ที่แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชชนิพนธ์ขึ้นมา เพื่อเป้าหมายสนองต่อสภาพแนวคิดรัฐและกษัตริย์ในรัชสมัยของพระองค์ เพื่อเป็นการจูงใจให้ ประชาชน ชีวราชการ จงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์ ซึ่งกำลังมีความสั่นสะเทือนอย่างมากในด้าน ความศรัทธา ตลอดจนเป็นการจูงใจให้เกิดเอกภาพความสามัคคีในชาติด้วย ดังเช่น

⁶⁸ รวมเรื่องพระร่วง, หน้า 176-178.

⁶⁹ ชัยอนันต์ สมุทรวณิช, การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทย, หน้า 73.

พระร่วง ขอไทยเราจงอย่างพลาญญาติ,
 ร่วมชาติร่วมจิตเบญช้อใหญ่,
 ไทยอย่างมุ่งร้ายทำลายไทย,
 จงพร้อมใจ พร้อมกำลังระวังก้องเมือง
 ให้นานภาษาเขานิยม
 ชมเกียรติยศฟูเฟื่อง,
 ช่วยกันบำรุงความรุ่งเรือง,
 ให้ชื่อไทยกระเดื่องทั่วโลก,
 ช่วยกันเต็มใจใฝ่ผดุง
 บารุงทั้งชาติ ศาสนา,
 ให้อยู่จนตราบสิ้นดินฟ้า,
 วัฒนาเกิดไทย, ไทยเอย. ⁷⁰

ในพระบรมราชาธิบาย บทละครพูดคำกลอนเรื่องพระร่วง : มีอรรถาธิบายครั้งแรก พระองค์ได้
 กล่าวเห็นจุดมุ่งหมายอีกว่า

... บทละครพูดคำกลอน เรื่อง "พระร่วง" นี้, ข้าพเจ้าได้
 แต่งขึ้นเพราะเหตุที่ได้มีสมาชิกเสือป่ารักษาดินแดน
 ได้แสดงความปรารถนาจักใคร่เล่น เรื่อง "พระร่วง", ซึ่งเห็น
 ว่าเพนเรื่องปลุกใจคนไทยเราอย่างดี เรื่อง 1... ⁷¹

⁷⁰รวมเรื่องพระร่วง, หน้า 189-190.

⁷¹องค์การค้าของคุรุสภา, บทละครพูดคำกลอนเรื่องพระร่วง, พระราชนิพนธ์ในพระ
 บาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2533, หน้า ก.

การที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานนิพนธ์ตำานเสือบ่าทละครพูด คากลอนเรื่องพระร่วง และเรื่องอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับคติความเชื่อเรื่องพระร่วงได้แสดงให้เห็นถึง จุดมุ่งหมาย ในการสร้างการรับรู้ในเจตนาธรรม ที่มีควบคู่กับกุศโลบายและความเมตตากรุณาควบคู่ กับการควบคู่กับการจูงใจผู้อื่น พระองค์ทรงใช้คติความเชื่อเรื่องพระร่วงเป็นสัญลักษณ์ของ เยาวชน(ตัวพระองค์เองด้วย) และความสามัคคีของชาติ(เพื่อตอบสนองต่อปัญหาความศรัทธาที่ มีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์) ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ทรงอนุญาตให้ พระยาพิไชย คัดบทเรื่องต่าง ๆ ในเรื่องขอมตำาน ให้ให้นักเรียนร้อง เพื่อพิมพ์เป็นเล่ม⁷²

การนิพนธ์คติความเชื่อเรื่องพระร่วงของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นได้ รับประทานดียิ่ง ดังปรากฏว่า พระยาภาณุวงศ์ ผู้ว่าลพบุรี ขอรุบพระร่วงไปหล่อ เพื่อเป็นการระลึกถึง พระร่วงกษัตริย์ผู้ทรงพระปรีชาสามารถ ดังนี้

⁷² หจช. ร. 6 ศ. 5/5 เรื่องพระยาพิไชยขออนุญาตคัดบทเรื่องต่าง ๆ ในพระราช นิพนธ์รัชกาลที่ 6 สำหรับนักเรียนคัดร้องเพื่อพิมพ์เป็นเล่ม (31 ส.ค. 2468- 12 ต.ค. 2468)

... ด้วยเกล้ากระหม่อมมาระทุกได้ว่า พระรวงอันเป็นคัมภีร์พระเดชพระคุณ
 แก่ชาวละโว้มาเห็น ควรประชาชนพลเมืองจะกระทำการศึกษาการบูชาอยู่เสมอ
 และถ้าถึงคราวปีใหม่ ประชาชน พลเมืองทั้งหลายในจังหวัดลพบุรี
 ควรจะมีความพยายามมากราบไหว้ แสดงความกตัญญูต่อนิที่ระลึกถึงพระเดชพระ
 คุณ อยู่ทุกคราวที่เป็นวันขึ้นปีใหม่ พร้อมกับคราวที่ราษฎรมีการส่งร่นำพระตาม
 เทศกาลนั้น ๆ

เกล้ากระหม่อมมาเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดอยู่ ณ บัดนี้ แม้จะไม่แนะนำแก่เขา
 ทั้งหลาย ก็ดูจะไร้ประโยชน์ที่ควรจะทำตามหน้าที่ ซึ่งเมื่อชักนำให้ราษฎรรู้
 จักรกษัตริ ศาสนา พระมหากษัตริย์นั้น และเป็นการสมควรจะต้องกระทำ จึงคิด
 มาด้วยเกล้าฯ เป็นอันตกลงใจว่า จะได้หล่อรูปพระรวงไว้เป็นที่ระทุก และ
 กราบไหว้ของประชาชนพลเมือง ในจังหวัดลพบุรีต่อไป ซึ่งได้หาหรือด้วย
 พระวิเศษสงฆ์ ตลอดจนข้าราชการและราษฎรทั้งหลาย ก็มีความคิดสอดคล้องต้องกัน
 ยินดีที่จะร่วมมือช่วยกันตามความเห็นของเกล้ากระหม่อมนี้... 73

แต่เป็นที่น่าเสียดาย ความคิดของผู้ว่าจังหวัดลพบุรีไม่ประสบผล ทั้งนี้จะสะท้อนใน
 จดหมายของเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ที่อธิบายให้เจ้าพระยามหิธร ราชเลขาธิการถึงเรื่องที่ว่า
 ว่าราชการจังหวัดลพบุรี ขอรูปพระรวงไปหล่อ ความว่า

73 หจช. ร.6 บ 12/30 เรื่องพระยากำจัดผู้ว่าลพบุรี ขอรูปพระรวงไปหล่อ
 (24 มี.ค. 2466 - 7 ม.ค. 2467).

... ความในหนังสือของเจ้าคุณที่ 1/17 ลงวันที่ 4 เม.ย. 2467
 ส่งสาเนาหนังสือ พระยาภาจัตโสมทุจจริต ผู้ว่าราชการจังหวัด ลพบุรี
 เรื่องจะขอรับพระราชทานรูปสักกษณะ พระร่วง เพื่อจัดการสร้างขึ้นไว้
 เป็นที่สักการะ สำหรับประชาชนพลเมืองในลพบุรีว่า ข้าพเจ้าจะมีความ
 เหน็ดเหนื่อยที่ประการใดนั้นทราบแล้ว
 การสร้างอนุสาวรีย์ อันมีประวัติเกี่ยวข้องกับแก้อดีตพระมหากษัตริย์ผู้ซึ่งทรง
 พระคุณสมบัตินั้นควร เป็นที่สักการะแต่เพียงสมควรแก่ประชาชนทั่วไป
 เช่นพระร่วงนี้ การไม่ควรจะเพิกเฉยไปแต่เพียงความคิดเห็นของหัวหน้าการโดยเฉพา
 และจะคิดสั้นๆ สักแต่เพียงว่าดีก็ขึ้นก็จะกระทำไปพอเป็นผล แต่ปัจจุบันนี้ในทาง
 จริกแต่ว่าสร้างอย่างพระพุทธรูป แล้วนำไปประดิษฐานยังวัดวาอารามหาได้ไม่
 ข้อสำคัญจะต้องพิจารณาให้รอบคอบ ทั้งอดีต ปัจจุบัน และอนาคต นอกจากที่รอน
 และพิธีที่จะวางขึ้นให้สมควร ตลอดจนการประดิษฐานที่น่าน่ารุง เพื่อวิวัฒนาการ
 แล้ว อาจยังมีเหตุผลใด ๆ สำหรับพระเจ้าแผ่นดิน ที่ทรงพระคุณสมบัตินั้นในอดีตกาลที่
 ล่วงมาแล้ว โดยละม้ายคล้ายคลึงหรือใกล้เคียงแลยิ่งกว่า ว่าจะเป็นการกระทบ
 กระเทือนให้เกิดความคิดเห็นเป็นอย่างไบบ้าง ข้าพเจ้าเชื่อว่าพระยาภาจัตโสมทุจจริต
 ได้สำแดงมาดูเหมือนมิใช่เป็นการกระทำโดยเอกเทศ หรือ เอกชน เป็นการมุ่ง
 สาธารณชนทั่วไป นับว่าอยู่ในทางที่จะต้องพิจารณากันตามลำดับการนั้นก่อน แต่
 กระทรวงมหาดไทยก็หาได้รับเสนอเหตุผลจากพระยาภาจัตโสมทุจจริตตามทางการ
 สถานใดไม่ ข้าพเจ้าเห็นว่าเรื่องเช่นนี้ จะอนุมัติการให้ไปก่อนที่จะพิจารณากัน
 โดยถ่วงแต่แน่นอนนั้นยังไม่ควร... 74

⁷⁴ พ.ร.บ. ร.6 บ 12/30 หนังสือตอบรับผู้ว่าลพบุรี ขอรูปพระร่วงไปหล่อ.

กล่าวโดยสรุปพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชนิพนธ์คติความเชื่อเรื่องพระร่วงเพื่อเป็นสัญลักษณ์อันเป็นจุดรวมของชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ พระร่วงจึงกลายเป็นคติความเชื่อในฐานะกษัตริย์ ผู้เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการก่อตั้งอาณาจักรสุโขทัย ตลอดจนเป็นผู้กระทำให้ประชาชนในรัฐอยู่กันอย่างร่มเย็นเป็นสุขในการต่อสู้ขับไล่ขอม พระร่วงจึงเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นเอกภาพและความสามัคคี ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงนำคำว่า "พระร่วง" มาตั้งเป็นชื่อเรือรบหลวงพระร่วง ตลอดจนเป็นพระนามของพระพุทธรูปด้วย ฉะนั้นคติความเชื่อเรื่องพระร่วงที่ปรากฏในงานเขียนประวัติศาสตร์ ประเภทวรรณกรรมบทละคร ดังกล่าว จึงเป็นไปตามกระแสของบริบทสังคมที่เป็นอยู่